

KÖZLEMÉNYEK

Aristoteles, Vergilius és társai. (Régi könyvek címlapjainak klasszikus ábrázolásaihoz.) Az *antikvitás XVI. századi képe* című könyvünkben részletesen foglalkoztunk ARISTOTELES utókorának a XIII. századtól kezdve kimutatható „gazdagodásával”, a nagy filozófus „lővátételének” számtalan változatban megírt és ábrázolt történetével. Ez a kép bizony nehezen fér össze a Stagirita nagyságával, de azzal az istenes környezettel sem, ahol képzőművészeti ábrázolásai sóbálvánnyá mereszthetik a gyanútlanul ájtatoskodó szemlélőt. Nem is igen lehet eldönteni, hogy szerepelhet a „legbölcsebb pogány” ennyire minden méltóságából kiforgatva, a női csábítás sajnálatra és nevetségre méltó áldozataként, elrettentő példa gyanánt, a jó keresztények okulására: a középkori egyház moralizáló hajlandósága folytán-e vagy a kényszerű moralizálás takarója alól előmerészkedő szabadabb szellem megnyilatkozásaként?¹

Ugyanitt nyomon követtük azokat a szálakat is, amelyek a nagy görög bölcset a csúfondáros kedvű utókor képzeletében egy nem kevésbé bölcsnek, sőt szinte prófétának tisztelt római költővel: VERGILIUSSzal kötik össze. Az antikvitás „két abszolút nagysága” (L. FRIEDLÄNDER) így élt együtt századokon keresztül az emberek tudatában: ARISTOTELESből — a monda leggyakoribb változata szerint — tanítványának, NAGY SÁNDORnak fiatal felesége üzött csúfot, amikor az önmegtartóztatás öreg prédikálóját bosszúból elbolondította, és háttalónak használva nyilvánosan megszégyenítette, a „szúzi” VERGILIUS pedig ugyancsak udvarlás közben járt pórul, mert a római királykisasszony felhúzta ugyan egy kosárban, de nem egészen az ablakáig, és a szegény költő ország-világ csúfjára szégyenkezhetett ég és föld között. De VERGILIUST sem hiába ruházta fel az utókor képzelete varázstudománnyal: a városban egyszerre csak kialudt minden tűz, és most meg a büszke királylánynak kellett szégyenszemre kiülnie a piacra, hogy a rómaiak az ő tüzet árasztó testrészén lobbantsák lángra fáklyájukat.

Senkinek nem lehet célja, hogy ennek a pajzán hagyománynak a corpusát összehordja. Alkalomadtán azonban érdemesnek látszik visszatérni hozzá, ha ezzel valamit megvilágíthatunk. Az alkalmat az Egyetemi Könyvtár Vet. 25/22. jelzetű könyvritkasága szolgáltatta. Jacobus FABER STAPULENSISnek ARISTOTELES logikai műveéhez írott parafrázisairól, ill. az 1525-i kiadás (*Parisius, typis ac characteribus Petri Vidovei, impensis autem honesti viri Francisci Regnault*) címlapábrázolásairól van szó. Ritka könyv, esetleg unikum; nem szerepel sem a British Museum, sem a Bibliothèque Nationale katalógusában, de még a mértékadó bibliográfiákban sem.² Az Egyetemi Könyvtárba az Országos Könyvtári Központ begyűjtött anyagából került át; a XVIII. századi possessor-bejegyzés szerint valamikor a bécsi karmelitáké volt („*Con. Vien. Car. Discal.*”), a címlap belső oldalán XIX. századi bélyegző: „*Bibliotheca Conv. Carm. Disc. Viennensis*”; a címlap

¹ BORZSÁK István: *Az antikvitás XVI. sz. képe*. Bp. 1960. 272—284. l.

² A legteljesebb felsorolás E. AMANN cikkében: *Dict. Theol. Cath.* IX. köt. (Paris, 1926. 157. l.) (A mű első kiadása 1503-ban jelent meg.)

felső szegélyén: „*Ex bibliotheca Martini Sebaldi Parochi ad S. Michaelen An. 1626*”, alul — áthúzva — „*Joannes Joinus [?] Pannonius*”; a pergamenkötés belső oldalán és a könyv utolsó lapján olvasható bejegyzések bizonyossága szerint a XVI. században olasz kézben forgott).

A könyv szerzőjét, az étaples-i születésű Jacques LE FÈVRE-et (1455 k. — 1536), akinek a francia irodalom az első teljes bibliafordítást köszönheti („selon la pure et entière traduction de S. Hierosme”: 1530), KÁLVIN előfutáraként tartják számon. (Inkább francia MELANCHTHONnak mondhatnók, ha KÁLVIN ilyet megtúrt volna maga mellett.)³ Ezzel a művével a *tiszta aristotelesi forráshoz* akarta visszavezetni a tanulóifjúságot: „Nunc ergo iuvenes ex Aristotelico opere ceu ex proprio fonte purissimas haurite delibateque aquas, peregrinas autem tanquam viles lacunas insalubresque Trinacriae lacus devitate”, — MELANCHTHON programjához hasonlóan, aki wittenbergi székfoglalójában (*De corrigendis adolescentiae studiis*, 1518) azt javasolja, hogy a hiányos és zavaros fordítások helyett vissza kell térni a forrásokhoz, a filozófiát az „igazi, hamisítatlan Aristotelesből” kell méríteni.⁴

De itt most nem LE FÈVRE filozófiai vagy teológiai munkásságát, nem is a szóban forgó könyv tartalmi jelentőségét óhajtjuk méltatni,^{4a} hanem a címlap ábrázolásait próbáljuk értelmezni. A jobb alsó sarokban látható jellegzetes monogram bizonyossága szerint a kalandos életű Urs GRAF (kb. 1485—1527) a címlap mestere. Ugyancsak jobboldalt (feljebb) az 1519-es évszámot találjuk. Tudjuk,⁵ hogy GRAF 1509-től — amikor éppen nem katonáskodott hol Olaszországban, hol Burgundiában, vagy amikor „umb allerley misstat und verspottung willen” éppen nem ült — főleg baseli nyomdászoknak (Adam PETRI, AMERBACH) dolgozott. Címlapunk a marignanói (1515) és milánói (1521) vitézkedés közti periódus egyik — tudomásunk szerint eddig ismeretlen — terméke.

Tudunk egy ugyanebből az évből való ARISTOTELES-ábrázolásáról,⁶ és nem vitás, hogy a művész jól ismerte *ennek* az ARISTOTELESnek közkeletű párpait: VERGILIUS fel-sülését és bosszúját, HERCULES és OMPHALE, SÁMSON és DELILA, SALAMON és a szerezsen asszony, DÁVID és BETHSABE történetét stb. is. Más kérdés az, hogy az aristotelesi *Organon* élére illőnek érezzük-e az efféle ábrázolásokat: egészen biztos, hogy az Urs GRAF-féle címlapkeret annak a baseli kiadványnak a tartalmával sem állott belső összhangban, amelynek díszítésére eredetileg — 1519-ben — készült. Amint látni fogjuk, a kompozíció megtervezésében tisztára külsőleges motívumok játszhattak közre, külsőségek, még akkor is, ha az eredeti kiadvány is történetesen ARISTOTELES volt.

Mert — ha a pusztá díszítés szándékán túl kereskedünk — ARISTOTELES említése csak külsőségekre támaszkodó gondolatársítás révén idézhette fel igen sok akkori olvasó előtt VERGILIUSnak és társainak a történetét. Érthető tehát, hogy a drasztikus mozzanato-

³ Vö. GRAF, Ch.-H.: *Essai sur la vie et les écrits de J. Lefèvre à Étapes*, Thèse. Strasbourg, 1842. Ugyanez átdolgozva: *Faber Stapulensis, ein Beitrag zur Geschichte der Reformation in Frankreich*. Zeitschrift Hist. Theol. 22 (1852) 3—86, és 167—237, I. DOUMERGUE, E.: *Jean Cal: in. Les Hommes et les choses de son temps*. I. (Lausanne, 1899) 78. skk. I. Az újabb irodalomból: RENAUDET, A.: *Préforme et humanisme à Paris etc.* 2. éd. Paris, 1953. (bibliográfiá az LIII. lapon; az *Organon* kiadásairól: 414. skk. lapon). Uő.: *La pensée religieuse de Lefèvre à Étapes. A Medioevo e Rinascimento c. gyűjteményben* (Studi in onore di B. Nardi, II. [Firenze, 1955] 623—650. I. I.d. még DAGENS, J.: *Humanisme et évangélisme à la fin du XVe et au début du XVIe s.* Paris, 1959. WOOLMAN BRUSH, J.: *L'œuvre de Lefèvre: three phases of his life and work*. Reformation studies. Essays in honor of R. H. Bainton. Richmond, Virg., 1962, 117—128. I., irodalom a 267. sk. lapon.

⁴ *Corpus reformatorum*. XI. 22: „Vobis adolescentibus vestram gratulor felicitatem, quibus... contigit longe saluberrimis erudiri: *fontes ipsos artium ex optimis authoribus hauri is. Hic nativum ac sincerum Aristotelem... docere*” etc. Vö. CR II. 537. I.d. még BALÁZS János: *Sulvester János és kora*. Bp. 1958, 102. I. A címlapcn olvasható felszólítás a szirakúzi Ortugia-szigeten előtűző Arethusa forrásnak a monda szerint *Görögországból eredő* és a sós tengerrel hosszú földalati útján sem keveredő, *tiszta vizére* utal. Vö. VERGILIUS: *Ecl.* X 4—5; *Aen.* III. 694—8; OVIDIUS: *Mel.* V 572—641.

^{4a} Az *Organon* utókorára vonatkozólag ld. SZALAI Sándor történeti áttekintését a magyar *Organon*-kiadás (Bp. 1961.) XCV—XCIX. lapján.

⁵ Vö. L. STUMM cikkének utalásaival, a THIEME—BECKER-féle lexikon XIV. kötetében (Leipzig, 1921) 486—488. I.

⁶ PASSAVANT, J.-D.: *Le peintre-graveur*. III. (Leipzig, 1862) 426/7. sz.: *Le vieillard subjugué*.

kat mindig oly szívesen megjelenítő GRAF ARISTOTELESSzel kapcsolatban (vagy a nélkül is) a keret bal felső sarkában a kosárban lógó és kétségbeesetten tekintető VERGILIUST, jobboldalt pedig a királykisasszony (a Landsknecht-mester dévaj ábrázolásában persze inkább táborig markotányosnő) megszegyenülését, a bábész tömeg jelenlétében végbemenő fáklagyújtást örökítette meg. Jobboldalt középen DÁVIDOT látjuk (éppen csak nem szerelemtől epedő, lantpengető királyként, hanem tömzsi gyermekként, aki parittyáját forgatva néz fel őrjási ellenfelére, és akinek leendő királyi mivoltát csak a fején ékeskedő korona érzékelteti), alul pedig további, megint csak nem éppen ide kívánczó jeleneteket: PARIS ítéletét (jobbra), ill. PYRAMUS és THISBE tragédiáját (balra). A két alsó csoportot elválasztó fatörzs mögül a *bekötött szemű Amor lödözi nyilait*, mintegy magyarázatul a címlap valamennyi ábrázolásához.^{6a}

A keret alsó szegélyének közepén elhelyezett fa nemcsak az Ida-hegy rekvizituma, melynek árnyékában PARIS — elvakultságában — VENUSnak ítélte a „legszebbnek” járó almát, és ezzel elmondhatatlanul sok szenvedést zúdított hazájára és a görögökre, hanem — ugyanannyi erővel — annak az eperfának is gondolhatjuk, amelynek tövében PYRAMUSnak és THISBÉnek szintén elvakultságból eredő szerelmi tragédiája lezajlott. Tudjuk, hogy GRAF más alkalommal is feldolgozta az OVIDIUSBÓL (Met. IV 55—166) ismeretes történetet.⁷ Az ovidiusi előadásban szereplő „közeli forrást” (89: *arbor ibi niveis uberrima pomis ardua morus erat, gelido contermina fonti*; 98: *vicini fontis in unda*) itt egy renaissance-módra kiképzett *fontana* helyettesíti. Ennek vízköpő fejekkel és illetlen puttókkal díszített törzse nyúlik fel a keret bal oldalán, majd a tetejéből kiemelkedő ágas-bogas fatörzset újabb medence koronázza: ezen térdel a királylány és lógatja ég és föld között a nagy kosarat, amelyből megszeppenve pislog a csuhás VERGILIUS. A két királylány-ábrázolás között (a címlapkeret közepén, felül) elhelyezett kagylódísz-szerű ívre jobbról-balról szárnyas puttók kapaszkodnak.

Az egész kompozícióból csak a kosár kötelének szabályos tekervényei (Bandrollen)⁸ emlékeztetnek a művész korai periódusának gótikus elemeire, egyébként mindenütt a renaissance szokványos kellékeit, valamint GRAF szoldosletének rekvizitumait találjuk. A Landsknecht-tör nemcsak a közismert monogramban szerepel állandóan,⁹ hanem ott lóg akár a fáklagyújtó férfi, akár a kis DÁVID és a nagy GÓLIÁT oldalán, de ilyenekkel öli meg magát THISBE, és a PARIS-jelenetben ilyet tart kezében a nem éppen megszokott módon meztelennek ábrázolt PALLAS is. „Mesterségének” ezzel a szerszámmal látta el GRAF egyéb címlapábrázolásainak meztelen férfialakjait is, például a baseli ADAM PETRI *Morale reduciorium super totam bibliam* című, 1517-i kiadványán,¹⁰ és ugyanez az ábrázolás látható az Egyetemi Könyvtár Vet. 17/59. jelzetű darabján, SIMON DE CASSIA (sic!) *De religione Christiana* c. művének 1516-os évszámmal ellátott címlapján is, amely a metszatkatalógusokban szintén nem szerepel.

Észrevételeink egyrészt a bevezetőben vázolt témakör képzőművészeti ábrázolásainak eszmei összefüggéseire vethetnek némi fényt, másrészt Urs GRAF oeuvre-jének ismertetését egészítik ki, ugyanakkor közkönyvtáraink régi kincseinek gondozóit szeretnék fokozott figyelemre inteni, az antikvitás utókorának kutatóit pedig egy nálunk elhanyagolt területre emlékeztetik.

BORZSÁK ISTVÁN

^{6a} A DÁVID-ábrázoláshoz is! H. BRÖSAERnek az 1553. évi LUTHER-katekizmust díszítő és a VI. parancsolatot illusztráló metszetén (ld. id. könyvünk 75. lapján) a kis AMOR a lanttal udvarló DÁVID királyt célozza meg nyilával. De a Landsknecht-mester inkább a Landsknecht-Góliátot örökítette meg.

⁷ PASSAVANT: *I. m. III. 429/115. sz.*

⁸ VÖ. STUMM: *I. h.*

⁹ VÖ. PASSAVANT: *I. m. I. 78. 1.; III. 425., 97. j.*

¹⁰ PASSAVANT: *I. m. III. 432/140 sz.*

Un recueil rhéto-roman du XVIIe siècle à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Nous avons sous les yeux un recueil factice contenant des pièces datées de 1666 à 1706. La plupart de ces pièces sont en rhéto-roman, d'autres en italien et en allemand, et furent réunies au commencement du XVIIIe siècle sur l'ordre d'un pasteur protestant vivant dans l'Engadine supérieure.

Le recueil a été procuré par la Bibliothèque Nationale Széchényi de Budapest (Quart. Rhéto-rom. 1.) qui l'a trouvé chez un antiquaire de la capitale. On en ignore la provenance: selon l'affirmation de M. Reto R. BEZZOLA, professeur de Lausanne, on connaît une émigration de Rhéto-Romans en direction de la Hongrie au cours du XVIIIe siècle.

Comme les anciennes productions littéraires rhéto-romanes sont assez rares — surtout en Hongrie ce recueil serait même unique —, et comme le recueil contient aussi des pièces manuscrites, nous allons en donner une description sommaire.

Il s'agit d'un petit in-quarto, comprenant douze imprimés ou manuscrits dont quelques-uns présentent certaines lacunes:

1. Christiauna | PREIDGIA FUNERAELA | DAVART LA CUORTEZZA ET BREVITAET | sco eir davart las misergias et molesti- | as, cun las quaelas chia quasta | noassa vita humauna ais | acumpagnaeda. | *Our dal cudasch dal Soeinck | & patzchaint | Job Cap, 14. v. 1. 2. | Hagida. | TRAES JANOHA ALESCHIN | la Honorata Baselgia da Zi- | nuoskel. | Zieva la Christiauna Sepultüra dal Ho | norat Prudaint hom Sr. CLO | ZACHAEUS BARTH. Anno. | 1673. die V. 12 Maji.*

L'auteur de cet éloge funèbre comprenant 21 pages, me paraît identique avec celui de la troisième pièce écrite en 1701, où il se nomme en latin.

2. Oratiun Comoena | Chi soul gnir fatta la Dumengia zieva la 2da predgia
Cette oraison continue sur deux pages manuscrites.

3. Cette pièce manque de page de titre. En page 3. on lit: FORMA DA DRUER AUNS PREDGIA | La gratia da nos segner Iesu Christi. | La chiaritaet da Dieu. | La comunion dal s. Spiert, saia | cun nos pouver pchiadours, saim- | per & saimper. Amen

La pièce comprend 43 pages. Après p. 16 on trouve insérées deux pages avec les textes suivants: Uschea cla- | manls 10 Comandamainos della Ledscha da Diau. — Confessiun.

L'auteur de ce cahier doit être le même Jean ALEXIN qui figure sur le titre de la première pièce; son nom devait être imprimé sur la page de titre qui manque ici. Mais il est mentionné dans la pièce manuscrite qui s'ajoute aux précédentes. En effet, après le v^o vide de p. 45 on lit sur le titre du cahier manuscrit inséré:

4. Oratiun Comoena. Ô Segner, ô gratius Dieu . . .

Suit une prière qui s'étend sur 13 pages. Et à la fin: Concepta et habita à me Johanne Alexio, mro, cum à magistratu, singulis diebus, horis matutinis jussi fuerint Ministri Comunitatis nostrae, habere Orationem publicam, Anno 1701. die 1. Martii.

5. LA CONVERSATIONE. | ò cittedinanza del cielo. | OVERO | DISCORSO FUNERALE SOPRA le parole di Paolo Apostolo nella | sua Epistola à Filippesi | Cap : 3v: 2c, 21. | Fatto all'Essequie dell'Illustre & Generoso Sigr. | Cap^{no} e Dottore d'ambe le Leggi | VLDERICO ALBERTINO, | SEPOLTO IN CASTASEGNA | l'anno 1680. a i 19. di Febraro. | Dall Mlt^o Revo^{do} è Doct^o Sig^r DANIEL PARAVICINO, Parocho in Castasegna. Stampato in Ingadina Bassa, a CELINO, nella Stamparia nuova, | Da Ludovico Nicolo Ianetto. Anno 1680.

Ce fascicule contient 14 feuilles non paginées.

6. BEATAE MEMORIAE SACRA. | EPICEDIA, | IN DECESSUM LUCTUOSISSIMUM, Nobilibs. Excellentissimique Viri-Juvenis, Dn. Capit : HVLDRICI ALBERTINI,

Oengad. Rhaeti J. U. D. Consultiβ. Excelsae Rei-publ. Rhēt. ad Celliff. Caef. Oenipont. Curiam Le-|gati Extraord. primùm: poſtea Propraetoris Cla-|vennis, & c. ubi beatè, in Domino, obdor-|mivit; die Februarij | *Infavſtâ, tetrâ, peſtIferâ, atqVe graVI. | Anno reparatae Salutis | Annos ter ſenos natVs, LVnâſqVe MICantes | Septenas, en! abIt, bJs noVIéſqVe DIes. | Ex Lacrymis | Petri Bvsini Oengadino-Rhaeti, Sylvaplanesi | patria, p. t. V. D. M.*

Lectori benevolo ſal.Si quae, in his Carminib's, Vo-|ces occurrant, quae Ethnicismum ſapere videntur; | ut, Fatum, Fortuna, Parca, & c. ſcito, me illas ſanè & | Christianè; nimirum pro cauſis ſecundis, | Provid. Divinae subordinatis, S. S. Scrip- | turae congruenter; intelligere.

Suivent 24 pages de vers latins et une page pour les épitaphes. Ensuite 2 pages et demie ſont occupées par un poème rhéto-roman en alexandrins à rimes plates. Le titre en eſt *Mess Confortus*. Voici la première ſtrophe:

«Vlais per me Beò, ò chaera Mama mia,
Vus render tuott'elg Plaunt, Dolur e Fantasia?
V vulais vus, da contin, cridaer, eſuſpirar,
Culg flüm da larmas vus bagnar, e vi'alguaer?»

7. J^{lmo} Vs et AMPLISSIMO VIRO, | Dn. Jacobo. V. Albertino J. V. D. EXCEL-
LENTISSIMO FAVORI pl. ob^{do}. | Ad Pontem.

Épitaphe et panégyriques latines ſur Jacobus ALBERTINUS mort en 1614, et Ulde-
ricus Albertus FORTUNATUS à Iuvalta, préfet, mort le 14 février 1650.

Les auteurs des textes latins ſont Hermann KIRCHNER, professeur de Marbourg (1615), Raphael Eglinns ICONIUS, professeur de Marbourg (1615), FORTUNATUS à Iuvaltis, «praetor Fürſtenoviensis» (1624 et 1650).

8. Oratiun Christiauna la quela, po gnir lètta in tuottas Basel | gias Evangelicas, da com'œnes 3. Lias | j ün lg Di jejun: ar'œglentsche, oratiun et ingrätzchiamaint proclamo als 6. | Novembris, dell Ann 1701. pasalm. 62. | Ô Dieu Sajast à nus gratius et ns bene-
descha!

Fascicule manuscrit de 8 pages, inséré dans le recueil, de petit format, contenant une prière rhéto-romane.

9. CHRISTIAUNA ORATIUN CUMOENA | la quaela | na solum sün l'di da | JEJUN POENITENTIA et ORATIUN | *dels Illustrissims Signurs Signurs Chios' et Meſſ dels Hondros Cumoens Evangelics del | las Excelsas frais Lias, dârand l'ultima | Dietta in Cuoira congregaeda fun ls 7 Novembris da quist 1706. | Ann ordino.*

Mo eir uschilgoe iminchia di u' à l'main | üna vuota l'uivna, per üna oratiun Commoena po gnir ufitaeda inua chia's voul | et ch'ella vain tgnida per bsü-gn | usa et nuzaivla. | Componida traes IAN C. LINARD, da quist temp Minifter del- | la Honorata Baselia Evangelica in Trimis. | Stampada in Cuoira, Tiers Ioh. Iacob Schmid.

L'imprimé comprend 16 pages.

10. Püntnerischer | Treu- und wohlgementer | Theologischer Auffwecker | oder: | Einfältige Erklärung und nützliche Zueignung | der Worten II. Chron. XIX. 6. | Sehet zu was ihr thut. | Gestelt / und auff den / den 15. Augusti, dises lauffenden 1689. Jahrs, / Gehaltenen Fast- Bet- und Buß-Tag in Drey Predigten vorgetragen. | Und | Hernacher in gewissen Puncten. / durch vorkommenen Anlaß / weitläuffiger außgeführt / Jetzunder aber | Dem Aller-Höchsten zu Ehren | dem Vatterland zu dienen / einem jeden zu Nutzen / niemanden zu Schaden / durch / der Hertzhaften und von Gott begnadeten | Wolmeinenden Authorem | an das Liecht gegeben. 1689.

32 pages dont l'auteur se réfugie sous l'anonymat par ce temps orageux.

11. Graufamfte Graufamkeiten / oder unerhörter | Abfahlszwang. | Das ist / Kurzer Außzug der allerunchristenlichisten ja un- | menschlichisten | Verfolgungen mit welchen die Feinde Gottes | und seiner Kirch / suchen die Glider | Bekenner und Bekennerinnen | Jesu Christi: insonderheit jetz bey 3. Jahren: in Frankreich / und Piedmont | zu verläugnung der Warheit zuzwingen / und von Gott zu den Götzen / zuführen. |

Auß unterschiedenlichen Tractätlein / welche hiervon handlen / und nicht einem zuhanden kommen / gezogen / und der | ganzen Welt zubetrachten vorgestellt. Samt | Einem täglichen Morgen- und Abendgebett (aus | dem fürtrefflichen Bûchlein Schild wider die Pfeile der Ver- | folgungen genant) bey disem höchstbetrübten und gefahrlichisten | Zeiten / von Jungen und Alten eiferigst zusprechen. | 1687.

Imprimé en gothique comprenant 20 pages détaillant les horreurs des dragonnades.

12. CHRISTIAUN SERMON FUNERAE L Davart I L GLORIUS ET BIO STAE- | DI DELLAS BI | AEDAS & ELETTAS | ormas in vitta aterna: | *Sco eir davart* La via tiers quell staedi da rivaer. *Our della visium del S. Evangelist & Apo- | stel St. Ian. Apoc. 7. v. 14. infina la fin. HAGIEU IN ZUOZ. diè 24. | Martij. Anno 1666. | Zieva la Christiauna Sepultüra della | Dret & vairamaing* | Nöbla et virtuusa Matrona | Dna. MAGRETA WIEZEL, nata TRAVERSA, mugler | Del M. Ill^{tre} Sig^{or} Landt: & Cap^{neo} | Goerijn Wiezel. | Stampò in SCVUOL. Anno 1666.

Après les 18 premières pages manque la suite jusqu'à p. 23, seule conservée. La préface est signée par Janet Jac: SCIUCAN, ministre de Pontresina.

Au recto postérieur de la reliure sont relevées, écrites avec une main très exercée, des dates de naissance; au verso antérieur de la reliure se trouve indiqué, avec une écriture de femme, le nom d'une propriétaire du livre, d'ailleurs ultérieurement biffé. Seule l'oraison finale de celle-ci reste intacte mais incomplète: [*quaist cudas part ami ursina bek*] *chia dieu viiglia per* . . . Ce dernier mot voulait sans doute être *perduner*. Parmi les dates de naissance on relève: Vrsina A^o 43. d. 06 8 bris.

Bien que la littérature rhéto-romane fût assez développée à la date de notre recueil, ce recueil mérite notre curiosité, puisqu'il s'agit d'une collection à usage ecclésiastique, contenant des imprimés rares et des manuscrits inédits. La présence des imprimés allemands témoigne d'une époque mouvementée et l'on comprend combien les ministres de l'Engadine étaient émus de ce qui se passait au-delà des frontières.

ECKHARDT SÁNDOR

Apáczai könyvtárának további nyomai. I. KONCZ Józsefnek a marosvásárhelyi református kollégiumról írott közléséből tudjuk, hogy 1689-ben az iskola saját költségén szereztetett be: „Virgilius minden költeménye; Ovidius metamorphosisa; Horatius, Virgilius Georgiconja, fordítás Apáczai Jánostól, kéziratban; Ramus Péter arithmetica és grammatica; Cicero kötelességekről írt művének magyarázatja, magyarul Apáczaitól, Ramussal egybekötve.”¹ KONCZ ezt a könyvsorozatot a CSULAI György püspök által adományozott iskolai anyakönyvből idézi. KIS-ÉRI György rektor azonban 1707-ben már azt jegyezte meg, hogy a könyvtárnak az ő idejéig leltározott kötetei közül „igen sok elveszett . . . részint azok hanyagsága miatt, kiknek az iskola törvényei értelmében gondoskodniuk kellett volna azokról; részint a mostoha idők miatt.” KONCZ ezek után megjegyzi, hogy 1884-ben „a régi iskola könyvei közül (már csak) 50 van jelenleg a tanoda könyvtárában, melyeknek azonosságát határozottan ki lehet mutatni; a többi vagy kicseréltetett, illetőleg eladatott, vagy elszakadott és elveszett.”² Így történhetett a fenti idézetben APÁCZAI nevével megjelölt művekkel is.

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig.* Marosvásárhely, 1884. 107. l.
² *I. b.* 107—108. l.

A CSULAI-féle anyakönyv sorai határozottan nem utalnak reá, hogy VERGILIUS és OVIDIUS művei vajon APÁCZAI tulajdonai voltak-e? Mégis lehetséges, hogy csakugyan az ő könyvtárából szóródtak szét, bárha KONCZ közleményében a központosítás pontosvesszőt tesz az első és a második könyv után; erre azonban mégsem lehetünk különös tekintettel, mivel BÁN Imre nagy alaposággal megírt munkájában kiemelten hangsúlyozza, hogy APÁCZAI OVIDIUS és VERGILIUS műveiből sokszor idéz, sőt hivatkozik SEIVERTRE is, mint aki „határozottan állítja, hogy logikát, retorikát, görög és héber nyelvet tanított s Vergilius Georgicáját, valamint Cicero De officiis-ét magyarázta az ifjúságnak.”³

Tehát KONCZ idézetéből kihámozva, feltételezhetőleg APÁCZAI könyvtárának kötetei voltak:

- a) VERGILIUS minden költeménye (?).
- b) OVIDIUS: *Metamorphoseon libri XV* (?).
- c) VERGILIUS: *Georgicájának* APÁCZAITól magától való magyar fordítása. (Kéziratban.) — Ez és a következő művek már egészen bizonyosan az ő tulajdonai voltak.
- d) CICERO: *De officiis*ének ugyancsak APÁCZAITól készített magyarázata. (Kéziratban.)⁴ Ehhez hozzá volt kötve:
- e) az ARISTOTELES ellenes vértanú RAMUS Péter arithmeticájának és
- f) grammaticájának bizonyosan nyomtatott példánya.

II. JAKÓ Zsigmond professzor szíves közléséből tudom, hogy KELEMEN Lajos főigazgató a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában is talált APÁCZAI tulajdonából eredő könyvet, mégpedig:

a) DÁVID Ferencnek 1567-ben Gyulafehérvárott nyomtatott *De Falsa Et Vera Vnivs Dei Patris, Filii, Et Spiritvs Sancti Cognitione. Libri Dvo.*⁵ Ennek címlapjára írott tulajdonosmegjelölés-töredék: „Andr . . .” Porcsalmi lektor nevét bizonyítja.⁶ Középen saját kezű bejegyzéssel: „Sum Johannis Chierj Apacii Ex donatione Clarissimi Andraee Portsalmi Collegae ejus verecundi Ao. 1657 Jul. 21.” A címlap alján XVII. századbéli kéz nevezi meg: „Stephanus Erdeödy mpra”-t, aki hihetőleg azonos azzal az ERDŐDI V. István enyedi kollégiumi diákkal, akit 1703-ban vittek a marosvásárhelyi schola rektorának, onnan pedig Szeredaszentannára lelkipásztornak. Ugyancsak a címlapon olvassuk: „Sigismundus Sz. Mártoni, possidet ab A. 1713. Constat den. 38. mpra.”, végül XIX. századbéli bélyegző nevezi meg a tudós „Nagy Ajtai Kovács István”-t.

E könyvet APÁCZAI Kolozsvárra jövetele után egy esztendővel kapta ajándékba.

b) Az előbbivel azonos helyen őrzik WERBŐCZINEK 1632-ben Bártfán deák és magyar nyelven nyomtatott *Decretvm Latino-Hungaricvm, sive Tripartitvm*⁷ című művét. Ennek címlapján APÁCZAI öccsének ismert kezeírásával található: „Est Thome Apaczaj”; ezután XIX. század elejei kézzel „Francisci Gedő”.

Ez a könyv tulajdonképpen nem tartozik e sorozathoz, mivel erre APÁCZAI professzornak nem volt szüksége, hanem csakis TAMÁS nevű öccse szerezhette, minthogy ő világi (jogászi) pályát töltött be.

III. A debreceni református kollégium nagykönyvtárában is találtam egynehány olyan munkát, amely valamikor APÁCZAINAK kétségtelen tulajdona volt.

a) E nagyszerű gyűjtemény egyik kötetének kézzel írott bejegyzése bárha a bejegyző nevét nem örököltte meg, de benne azonnal felismerhető APÁCZAINAK jól olvasható, szép betűket rovó kezevonása. Jóllehet már negyedszázada is elmúlt, hogy utoljára

³ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 287—89., 420., 532. l.

⁴ E munkákat i. h. BÁN Imre is felsorolja.

⁵ RMK II. 106.

⁶ A név többi részét a könyv javítása közben leragasztották.

⁷ RMK. I. 605. A fenti két könyv adatait Jakó professzor szíveskedett velem közölni és rendelkezésemre bocsátani.

láttam saját kezeírását, megelőzőleg azonban sok éven át gyűjtöttem az APÁCZAI-val kapcsolatos emlékeket, ennek következtében tehát fenti megállapításomhoz kétség sem férhet, amit különben a kiváló APÁCZAI-kutató BÁN Imre is megerősített. Állításomat támogatja még az a körülmény is, hogy a címlap aljára a következő könyvtulajdonos neve van feljegyezve: „Ex Libris Georgii Martonfalvi ab A. 1664.”⁸

Ez, az egykorú pergament-kötésbe kötött gyűjteményes kötet az alábbi három művet tartalmazza:

1. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis typica omnium. N. T. Epistolarum apostolicarum.* Basileae, 1622.

2. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis methodica typica evangeliorum dominicalium et festalium.* Basileae, 1620.

3. *Series locorum communium theologicorum.* Basileae, 1620. (1. és 2. rész.)⁹

b) Ugyancsak egykorú pergament kötésbe kötve találtam másik két művet is. E könyv elülső borítólapján az egykori tulajdonos feljegyezte: „Johannis Tsere Apatzaini Ao. 1650 Ap. 18. Trajecti”, mígnem a hátulsó második őrlapon héber betűkkel Lugdunum Batavorumban: „Jochanan Cseri Apacai mittransilvanija” nevét örököltette meg.¹⁰ E művek tehát:

1. *Dictionarium Latino-Arabicum Davidis Regis* . . . Labore et diligentia Joannis Baptistae DVVAL regij linguarum orientalium interpretis. Parisi, 1632.

2. *Liber psalmorum Davidis regis, et prophetarum ex Arabico idiomate in Latinum translatus* . . . A Gabriele SIONITA Edeniensi, et Victorio SCIALAE Accurensi Maronitis Monte Libano, philosophiae, et sacrae theologiae professoribus. Romae, 1614.¹¹

c) Ugyane könyvtárban maradt meg egy másik, pergament-kötésű könyv:

Psalmi Davidis regis et prophetarum lingua Syriaca . . . a . . . Thoma ERPENIO . . . Lugduni Batavorum, 1625.¹²

E kötet hátsó őrlapjára tintával írott feljegyzés örököltette meg, hogy „Const. tal. 2. st. 10.”, ez alatt „Joh. Tsere Apatz [!] — Trajecti Ao 1650. — Martii 21.”

APÁCZAI gazdag könyvtárának e szétszóródása arra figyelmeztet, hogy más gyűjteményekben sem lenne hiábavaló tovább folytatni a kutatást.

HEREPEI JÁNOS

A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához. A XVII. század első évtizedeinek császári diplomatái között a nevezetesebbek közé számítják Johann Ludwig KUEFSTEINT. Hivatali működésének emlékei — nagy gonddal összegyűjtve — szinte hiánytalanul maradtak ránk, és a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újkori anyagában a legérdekesebb történeti forrásanyagok közé tartoznak. Forrásértékük ellenére azonban még kevés méltatásra találtak. ANGYAL Dávid Erdély történetének búvárlása közben felhasználta azokat az aktákat, helyesebben azoknak egy kis részét amelyek KUEFSTEIN és rokona, MOLARTH báró konstantinápolyi követi működésével kapcsolatban az erdélyi ügyekre vonatkoznak.¹ E tekintélyes iratanyagnak² ismertetésére nehéz vállalkozni, és ezúttal csupán egy az újkori állami írásbeliség gyakorlatának egy

⁸ Lásd Apáczai Csere János kézírása és feltételezett munkáskája című cikkemet.

⁹ Könyvtári jelzete: B. 56.

¹⁰ A héber szöveget MÖDIS László kollégiumi és könyvtári főigazgató sziveskedett kiolvasni és lefordítani. E könyv leírását lásd Apáczai Csere János ismeretlen kis művének nyomai című cikkemben.

¹¹ Könyvtári jelzete: E. 202.

¹² Könyvtári jelzete: E. 201.

¹ ANGYAL Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig.* Bp. 1898. 250., 298. l. (A magyar nemzet története 6.)

² Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 4. Fol. Tom. I—XIV. A titkosírási anyag: Tom. V. 469—472; 495—496; 535; 559—560; 615—616; 685; 747—748; 755—762; 821—826; 829—836; 855—858; 957—958; 1069—1073; 1461. l.

ágára, a diplomáciai titkosírás használatára vonatkozó és főként KUEFSTEIN konstantinápolyi levelezésében található adataira szeretném a figyelmet felhívni.

Mindenekelőtt szükséges, hogy röviden tájékozódjunk a követjelentések szerzőjéről és pályafutásáról.

Johann Ludwig KUEFSTEIN született 1587. június 11-én. Atyja Georg KUEFSTEIN báró. Tübingenben és Strassburgban tanult. 1614-ben és 1616-ban a lutheránus rendek követe volt Alsó-Ausztriában, 1620-ban azonban áttért a katolikus vallásra. 1627-ben mint császári követ Konstantinápolyba került. Visszatérte után Felső-Ausztria tartományi tanácsosa, 1634-ben birodalmi gróf és titkos tanácsos lett. Családjának vagyonát tevékenyen gyarapította, és mint Felső-Ausztria tartományi kormányzója az 1640-es években egymást érő paraszt-felkelések leverésében rendkívül kegyetlenül járt el. 1657. szeptember 26-án halt meg Linzben.³

A titkosírás használata nyilvánvalóan szinte egyidős magának az írásnak nagybírányú társadalmi használatával. A célja az volt, hogy az általánosabban ismert írásjegyek megváltoztatásával vagy az általános olvashatóságot biztosító konvencionális használattól való eltéréssel a gondolatok közlését csak a hivatalosan érdekelték és a közlés tekintetében megbízhatók szűk körére szorítsák. Bizonyos az, hogy már a görögök és a rómaiak is ismertek különféle titkosírási rendszereket.⁴ A feudális monarchia szervezése során ez a titkosíráshasználat még a karoling államvezetés írásgyakorlatának része volt.⁵ Mint a római császárkor végén, ekkor is használták még a rövidítéseket, amelyek ellen különben a császárkori szenátusi határozatok is hiába küzdöttek.⁶ De a karoling írástudók előtt nem voltak ismeretlenek a római *gyorsírás* jegyei sem, amelyeknek rendkívül szűk körű ismerete valóban csak a császári kancellária fontosabb tisztségeit betöltőkre szorított, s így valóban titkosírásként volt felhasználható.⁷ Ugyanebben a korban már feltűnnek a középkor további századaiban és az újkor elején használatos titkos írásrendszerek alapformái. Ezek között az első az úgynevezett vokális szisztema,⁸ amelynek a lényege az, hogy a magánhangzókat a használók megegyezése szerinti mássalhangzókkal helyettesítették. Például: a = b; e = f; i = k; o = p; u = x. A magánhangzók másfajta jelölései is gyakorlatba kerülnek ekkor, vagy úgy, hogy az öt magánhangzót különböző számú pontokkal jelölték: a = egy pont, e = két pont stb. Ugyanebből a célból öt különböző jelet is felhasználhattak az öt hang jelölésére; pl.

a   e   i   o   u
 \   /   /   /   /

Volt olyan megoldás is, amely szerint ugyanezen magánhangzókat 1–5 x-szel jelezték. Voltak ezeken kívül természetesen más titkosírási rendszerek, amelyek a latin ábécé

³ WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien, 1865. 13. Teil. 316. l. *Allgemeine deutsche Biographie*. Leipzig, 1883. 17. Bd. 304–305. l.

⁴ MEISTER, Aloys: *Die Anfänge der modernen diplomatischen Geheimschrift*. Paderborn, 1902. 2–4. l. Még részletesebben foglalkozik a pápai kúria titkosírási gyakorlatával *Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*. Paderborn, 1906. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 11.) A mi témánkhoz azonban segítséget ez utóbbi munkája nem nyújt. Ugyancsak a teljesség kedvéért említjük meg azokat a titkosírási diplomáciai gyakorlatára vonatkozó közleményeket, amelyek jelenlegi témánkhöz közvetlen adatot nem szolgáltatottak, de a téma érdekességét szintén bizonyítják: STICKEL, Th.: *Geheimschrift*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 15 (1894). 372–373. l. ŠUSTA, J.: *Eine päpstliche Geheimschrift aus dem 16. Jahrhundert*. Uo. 18 (1897) 367–371. l. KOVÁČ, K.: *Die diplomatische Geheimschrift der Republik Ragusa*. Uo. 34. (1913) 125–134. l. Egy Corvinában található Este-Modena-típusú titkosírási jegyzést ismertelt VÉRTESY Miklós: *Titkos írás egy Corvinában*. Magy. Könyvszle. 1961. 77. évf. 2. sz. 167–169. l.

⁵ MEISTER: *I. m.* 4–5. l.

⁶ MEZEY László: *Paleográfia*. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962. 88. l.

⁷ GANSHOF, François L.: *Charlemagne et l'usage des écritures en matière administrative de moyen âge*. 57 (1951).

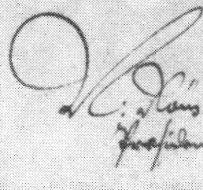
1. 26 l.

⁸ MEISTER: *I. m.* 8–9. l.

1461

Helyesebben leírjam, kumbod mel. hiolgalobon J
 Prater, Jampelbny, kumbod kumbod kumbod kumbod kumbod
 kumbod kumbod, #152 & #20893 A. 70 43π a 223π,
 130-π 48134X3π 73π 8π, 15430 70 43π 50 43π 154
 20Y5π 8π 13π 570 134 WVS W OY X 30 4 W V π 3 8 4 30 57 W V
 8 7 1 2 3 8 W V 73 π 0 7 4 30 4 3 2 W V 3 π 1 3 4 X 5 2 X 4 3 π 1 3 π 8 π
 8 7 6 0 30 4 8 X 3 8 0 3 π 5 0 8 2 2 X 7 π W O V 30, 7 6 0 4 π 3 4
 X 5 7 4 4 4 30 X 4 0 0 4 X 2 π W O V, π 4 7 0 0 5 0 1 3 0 4 6 π 8 3 0
 2 4 5 0 4 8 π 4 5 0 8 7 4 3 2 4 3 0 4 3 V π 3 π 4 8 7 4 3 0 X,
 4 W V 5 0 0 X 2 8 1 3 0 X 2 8 W V π 8 0 4 0 6 π 4 5 X 8 6 0 1 4 4 W 4 3,
 1 3 V π 0, 4 5 4 4 3 2 4 8 1 3 4 0 0 7 π 1 3 6 2 W O V, 6 4 5 2 2 3 4 7 6 0
 6 0 0 3 0, 6 4 3 π 7 6 0 0 4 3 π 0 X 7 π W O V 8 4 W V 3 0 6 π X V 3 0
 7 0 4 1 π 5 0 8 8 3 0 4 6 π X V 8 0 8 7 4 5 4 4 3 0 0 X 6 4 3 0, 6 4 3 4
 4 8 W V 2 7 W V 8 3 π X V 3 8 2 X, 6 4 3 π 5 0 4 0 6 W V 4 3 8 π 8 0 5 0 4 X
 4 3 0 0 8 0 4 3. 2 2 4 6 4 π 4 V 3 π 8 π 0 4 6 2 W V 3 4 8 7 4 W V π 5 8,
 4 π 0 1 4 4 X 0 0 4 3 7 6 V 2 3 0, 4 3 π 4 5 π 7 4 3 π 8 0 π 8 0 3 4
 7 0 4 5 0 4 3 π 0 4 3 π 6 4 3 2 4 3 0 1 π 7 0 4 X 2 8 W V 3 0 5 W V,
 π 8 W V X 7 0 1 8 7 3 π X V 3 8 2 3 0 4 0 4 4 4 3 0 4 7 7 π 4 3 X. 7 0 4
 4 3 0 3 4 3 0 4 1 6 X 4 X 2 8 W V 3 π 4 0 6 X 3 W X 8 6 0 4 3 7 3 2 W V 3 0 X
 4 8 3 0 4 4 3 0 4 7. Octobris A. 69.

 Jampelbny

 J. Jampelbny, kumbod kumbod kumbod kumbod kumbod
 kumbod kumbod, #152 & #20893 A. 70 43π a 223π,
 130-π 48134X3π 73π 8π, 15430 70 43π 50 43π 154

betűjeleinek a felhasználásával készültek oly módon, hogy a betűk *a*-tól elkezdve a *w*-ig a helyüket megváltoztatták, azaz az *a* helyet cserélhetett a *b* betűvel, majd a *c*-vel és így tovább. Így annyi ábécé keletkezhetett, ahány betűje a latin alfabétumnak van. Ha a helycsere az *a* betűvel kezdődött, akkor *transpositio recta*-nak nevezték, ha az utolsó betűvel, *transpositio aversa* volt a neve. Ha viszont a betűk cseréjében nem az ábécé sorrendjében jártak el, hanem önkényesen állítottak össze egy titkos betűsort, amelyhez illesztették azután a rendes ábécét: $abcd = wzoq$, ezt a megoldást nevezték orchémának. Ha a betűket számokkal helyettesítették, az előbbieket neve *litterae numerales*.⁹

Az ábécé betűinek nem sorrendszerű, hanem önkényes felcseréléséből fejlődött ki a titkosírási jelek megállapodás szerinti kialakítása. Ennek megint sok formája lehetett. A XIV—XV. századig a kevésbé ismert görög és héber ábécé egyes betűit használhatták fel¹⁰ bizonyos latin betűk helyettesítésére, és ezzel az írás máris érthetlenné vált a be nem avatottak számára. De már a XIII. századtól az idegen ábécéktől függetlenül is alakítottak ki¹¹ a betűk helyettesítésére szolgáló jeleket, mint például HABSBERG Rudolf kancelláriájában az ábécé első hat betűjének (*a*—*f*) jelölése így alakult:

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>
x	b	R	f	†	h

A középkor végétől az önkényesen választott jelek használata tekinthető általánosabbnak. E fejlődés figyelembevételével kell tehát KUEFSTEIN chiffre-jének a mintáját, vagy ha ez nem lehetséges, a hozzá legközelebb álló titkosírás-típust vagy típusokat megállapítani.

Ez a titkos ábécé számunkra már nem titkos, mert hiszen egyes helyeken a szavak átírását megtaláljuk. Így könnyű megállapítani, hogy a német—olasz—latin nyelvű szavak chiffrózása milyen jelek segítségével történik.

<i>a</i> - 5; m	<i>f</i> - o—o	<i>l</i> - 2	<i>q</i> - Δ	<i>v</i> - vv
<i>b</i> - †; b	<i>g</i> - ^	<i>m</i> - d	<i>r</i> - π	<i>w</i> - †
<i>c</i> - ω	<i>h</i> - v	<i>n</i> - o	<i>s</i> - 4	<i>x</i> - □
<i>d</i> - q	<i>i</i> - o; 8	<i>o</i> - †-o; †; b	<i>t</i> - x	<i>y</i> - 4
<i>e</i> - 3; π	<i>k</i> - β	<i>p</i> - †-o	<i>u</i> - †; †	<i>z</i> - o

Amint látjuk, a császári diplomácia chiffre-je alig használt a latin vagy a görög abc-ből származó betűket vagy számjegyeket:

(ω; π; 2; 4; 5; 8)

Aloys MEISTER szerint a titkosírás használata az itáliai városköztársaságokban, majd később fejedelemségekben virágzott,¹² a legváltozatosabban Velencében már 1145

⁹ TRITHEMIUS Johannes: *Polygraphiae libre sez.* . . Francofurti, 1550. d II-f. Bonyolultabb titkosírási rendszereket ismertet még Gian Battista della PORTA *De occultis litterarum notis* (Argentorati, 1606) című munkájában.

¹⁰ MEISTER: *I. m.* 10—12. l.

¹¹ *Uo.* 11. l.

¹² *Uo.* 14—16. l.

körül. Itt használták a fentebb említett vokális szisztémát,¹³ mind a pontok, mind az x-ek formájában, a XIII. században e kettőt együttesen is. A XV. század közepén a korábban használt görög és héber betűk eltűnnek, és helyettük a latin betűket arab számokkal, kis vonásokkal, pontokkal és más önkényes figurákkal helyettesítik. A későbbi fejlődés folyamán nemcsak betűket, hanem egyes szavakat is sajátos jegyekkel jelölnek. A XVI—XVII. század fordulóján — ez a kor érdekel bennünket — a velencei titkosírás latin betűk megváltoztatott sorrendjén alapul, a betűk fölött egyezményes sorrendű számkitevőkkel. A mi titkos ábécénk szempontjából érdektelen firenzei és sienai¹⁴ gyakorlatól eltekintve még a milánói titkosírás sajátosságait kell megemlíteni.¹⁵ A SFORZÁK kancelláriájának titkosírás gyakorlata Siccó SIMONETTA személyében még teoretikusra is talált. A milánói chiffre ábécében a mi jegyeink közül többet megtalálunk, de legtöbbször más alkalmazásban. Az összehasonlítás a következő betűknél volt lehetséges:¹⁶

Wien Milánó

$$\omega = c = s$$

$$\pi = e = h$$

$$\circ - \circ = f = n \text{ vagy } t$$

$$\wedge = g = c$$

$$\vee = h = h$$

$$\gamma = i = b \text{ vagy } et$$

$$\circ - = n = b \text{ vagy } g$$

$$4 = s = i$$

A milánói és a többi észak-olaszországi (velencei, genovai stb.) titkosírások nemcsak a betűk megváltoztatására törekedtek, hanem bizonyos, gyakran visszatérő szavak és kifejezések önálló titkos jelölését is megoldották, és azonkívül az olvasást nehezebbé tevő, hangértékkel nem rendelkező jegyek közbeszúrásával is éltek, például Milano 1483: $\pi\pi$ Ugyancsak a milánói titkosírásban például a XV. század legvégén $\omega 22$ a magyar királyné titkos jelölésére szolgál, és nyilván BEATRIXre vonatkozott. Ugyanílyen jelekkel találkozunk KUEFSTEIN leveleiben:

$$\tau \text{ } \overset{\circ}{\text{q}} = \text{Eure Maiestät}$$

$$\overset{\circ}{\text{q}} \text{ } \text{†} = \text{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\text{†} \text{ } \overset{\circ}{\text{q}} = \text{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\times \circ = \text{Szultán}$$

¹³ Uo. 16—25. l.

¹⁴ Uo. 42—53. l. Meg kell jegyezni, hogy Firenzében hangjegyeket is használtak titkosírási jegyekként.

¹⁵ Uo. 25—29. l.

¹⁶ Uo. 30—33. l.

Az eddigi összehasonlításoknál több eredménnyel járt az ESTÉK fejedelemségének, Modenának titkosírásával való egybevetés. MEISTER szerint a modenai chiffre a nagyműveltségű ESTE család uralkodása idején különösen kifejlődött. Az udvari chiffre-titkárok használatára készült kézikönyvekből kilenc maradt ránk. A módszer alapját Uguccio dell'ABBAZIA hercegi titkár vetette meg. A modenai chiffre ábécéje a következő:¹⁷

a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	x	z
q	h	f	ø	¶	g	o	k	ll	4	¶	π	q	a	A	ℓ	#	π	v	u	v
m	g	m	τ	h	u	8	t	λ	Δ	ø	∞	∞	a	t	q	θ	7	H	i	π
a	∖	o	1	q	Λ	∟	I	∞	H	q	o+	∞	2	cc	β	8	π	Y	f	
¶			Λ				ø				ρ							o		

Nihil importantes :

4; o; 4; q; h; 4; o; sti.

Az összehasonlítások megengedik azt a következtetést, hogy a császári diplomaták titkosírása jórészt a renaissance-korban olaszországi köztársaságok és fejedelemségek egyes jeleinek felhasználásával alakult ki, és esetleg KUEFSTEIN által nem használt változatait is e jelek kombinációjának tekinthetjük. A chiffre gyakorlati használatának szemléltetésére néhány példát közlünk.

Német : KUEFSTEIN jelentése a császárhoz, 1628. október 5. 615. l.

4	∩	ω	v	γ	q	4	¶	¶	8	2	2	3	o	4	8	π	q	π	o	
s	i	c	h	u	m	b	w	i	l	l	e	n	s	i	e	d	e	n		
¶	π	π	x	v	∩	π	3	4	3	o	x	3	o	o	o	¶	π	q	3	o
w	e	r	t	h	p	r	e	s	e	n	t	e	n	f	ü	r	d	e	n	
					(der)															
					o	o	3	π	o	o	5	v	π	3	o	γ	o	q	3	π
S	u	l	t	a	n	e	r	f	a	h	r	e	n	; u	n	d	e	r		
4	∩	3	o	γ	¶	π	o	8	Λ	Λ	3	q	π	γ	ω	v	x			
s	i	e	z	u	w	e	n	i	g	g	e	d	e	u	c	h	t			

Olasz : Nicolo Rossi levele EGGENBERG herceghez. Velence, 1629. március 31. 1069. l.

¹⁷ Uo. 35—36. l.

+0 + ω 6 q + +0 6 0-0 7 6 π 8 q 8 +0 π +
 p o c o d o p o f u o r i d i p r o -

+0 6 4 8 x + 3 0- x π + m̄ q 8 π π 8 2
 p o s i t o e n t r o à d i r e i l

0-0 5 v π 3 0- 4 † 5 ω v ω v π ^ 2 8
 F a h r e n s b a c h c h' e g l i

5 0- q m 7 5 5 2 3 7 5 π 3 0-0 π 5
 a n d a u a à l e u a r e $\frac{m}{100}$ f r a

x 7 π ω v 8 x 5 π x m π 8 3 v 7 4 5 π 8
 t u r c h i t a r t a r i e h u s a r i

q 5 4 7 5 2 8 4 5 π 3 † † 3 4 x 5 x 6
 d a q u a l i s a r e b b e s t a t o

ω 5 +0 6 π ω v 3 ω 6 0- π 4 4 x 4 5 π π †
 c a p o e c h e c o n e s s i s a r e b -

† π 5 0- q 5 x 6 0-3 2 2 5 † + v 3 q 8 5
 b e a n d a t o n e l l a B o h e m i a

q 3 +0 π 3 q 5 0- q 6 π 6 † † 5 3 v + 0- 6 π 3
 d e p r e d a n d o r o b b a e h o n o r e...

Latin : KUEFSTEIN levele egy főpaphoz latin nyelvű bevezető sorokkal, amelyekben a levél címzettjét arra kéri, hogy a következő titkosírású szöveghez az ábécét a haditanácstól kérje el (ad quorum lectionem R-ma V. D. alphabetum a consilio Bellico petere uel ibidem describendum curare poterit). Konstantinápoly, 1628. december 23. 755. 1.

8 0- 0-3 ^ + x 7 6 +0 m x π 7 5 π ω v m 3

l n n e g o t i o p a t r i a r c h a e

v 5 ω x 3 0- 7 4 0-8 v 7 2 m ^ π π 3

h a c t e n u s n i h i l a g e r e

+o + x y δ Δ y δ m o 3 Δ y π 5 π ω v δ π
 p o t u i q u i a n e q u e a r c h i e -

+o γ 4 ω β +o III 4 γ 2 2 π ^ π 5 3 ω y 4
 p i s c o p u s i l l e g r a e c u s

Δ y δ v + ω + +o III 4 4 β 2 2 γ ω δ x 5 † 5 x
 q u h o c o p u s s o l l i c i t a b a t

o π Δ III π y 2 2 m v 5 ω x 3 o III 4 y 3 o o x
 n e q u e u l l a h a c t e n u s u e n i t

+o 3 ω III o δ m v III δ y 4 III 3 δ o 3 π y y 4
 p e c u n i a h u i u s r e i n e r u u s

4 β 2 y 4
 s o l u s.

DONÁTH REGINA

Egy értékes hungarica: Batsányi János 1810-es, mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban. BATSÁNYI János születésének 200 éves jubileuma alkalmából a magyar irodalomtörténet fokozott érdeklődéssel fordul a forradalmár költő személye és munkássága felé. Annál örvendetesebb esemény tehát, hogy nemrég BATSÁNYI nyolc, eddig ismeretlen levele került elő a schaffhauseni Stadtbibliothek-ból. A költő a leveleket Johann Georg MÜLLER (1759—1819) schaffhauseni professzornak írta Párizsból 1810 és 1812 között.¹ Ezeknek a leveleknek a révén vált lehetővé BATSÁNYI német nyelven írt, névtelenül kiadott, jórészt politikai tárgyú művének megtalálása. A műről eddig csak KAZINCZY Ferenc egy megjegyzéséből tudunk, és mindössze egyes részei voltak ismertek.

A könyv címe: *Der Kampf*. Ein lyrisches Gedicht. Nebst einem Anhang über das Feodalwesen und das neue Europäische Staatensystem oder die republikanisch konstitutionelle Monarchie, vom Herausgeber. Mit einem Kupfer. Deutschland, 1810.

A mű, mint címe is mutatja, két főrészből áll: a *Kampf* című jambikus, kisebb részben pedig alkaiosi versformában írt lírai költeményből és a politikai tárgyú *Függelék*-ből. A könyv nyolcadrét nagyságú (22 × 13,2 cm), egyszerű papiros borítólappal, terjedelme 175 lap. A bevezető rész I—XVI lapból, a *Kampf* csak 56, a *Függelék* viszont 119 lapból áll (57—175.). A címlapon említett rézmetszet sajnos hiányzik az itt ismertett példányból, utólag kivágták; talán valami szimbolikus tárgyú kép volt, de a könyv tartalma alapján az sem lehetetlen, hogy NAPÓLEON császárt ábrázolta.

¹ ZSINDELY Endre: *Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez*. (Irod. tört. Közl. Sajtó alatt.) — BATSÁNYI MÜLLERrel bátyja, Johannes von MÜLLER (1752—1809), a híres svájci történetíró, publicista és politikus révén ismerkedett meg, aki egy ideig Bécsben működött. Bizalmas barátja volt BATSÁNYINAK, aki a hozzá írt üdvözlőversben (*Der Kampf*. XV. l.) azt mondja, hogy a sors szeszélye úgy hozta össze őket az idegen nagyvárosban, „mint két eltévedt vándort.” Ez a kifejezés később visszatér BATSÁNYI Johann Georg MÜLLERhez írt leveleiben is, mikor a közben elhunyt Johannes von MÜLLERről emlékezik meg.

A könyv elején álló pár szavas francia nyelvű bevezetés után következik a „kiadó előszava” (*Vorbericht des Herausgebers*. VII—X. l.). Ebben BATSÁNYI elmondja, hogy a mű ez alkalommal jelenik meg először, bár egy töredéke már napvilágot látott HERDER *Adrasteájában*,² és hogy a szerző továbbra is titokban kívánja tartani nevét. Az ezt követő *Zuschrift*. *Bey Uebersendung des 1-sten und 2-ten Theils* (XI—XVI. l.) kétségtelenül egy Johannes von MÜLLERhez írt költemény, bár a címzettet nem nevezi meg. A versből megtudjuk, hogy a *Kampf* első két része már 1799-ben készen volt, s azokat BATSÁNYI átadta megőrzésre Johannes von MÜLLERnek, akiről mély tisztelettel és nagyrabecsülés-sel emlékezik meg, mint önzetlen jóbarátról.

A *Kampf* első része a *Situationen* címet viseli. Hangulata borús, sötét: „Die Bahn des Lebens wird immer dunkler” — hangzik a vers első sora. (3. l.) A *Kampf* szó az ember örök küzdelmét fejezi ki a fenyegető balsors ellen. A Kufstein utáni évek komor hangulatát érezzük itt, a költő veszélyek és mélységek között tántorog: „Hierin und dorthin — überall Gefahr! Nur Abgrund überall!” (7. l.) Romantikus képek váltakoznak, a költő most „géniuszához” fordul: vezesse őt a sötét mélységek és szakadékok között, mert különben végképp elbukik. (9. l.) Heves szavakkal fakad ki az emberi aljasság, kegyetlenség és gonoszság ellen: „Ha! falsch ist der Mensch, und grausam und schlecht!” (10. l.) A *Situationen* hangulata így végülis a teljes kiábrándultságba vezet, s a költő még az erényt és ifjúkori eszményeit is csak keserű gúnnyal illeti. (13—14. l.)

Még sötétebb színezésű, még kiábrándultabb a *Kampf* második része, az *Ode*. Az összetört, magábaroskadt költő az éjszaka csendjében a múzsával társalog, aki vigasztalja, dorgálja és inti, hogy viselje sorsát férfihoz illően, mint ahogy azt régebben tette. Válaszában a kétségbeesett költő már azt is bánja, hogy erre a világra született: „Wär' ich Unglücklicher nie geboren!” (27. l.) Szemrehányást tesz a múzsának, hogy miért emlékezteti régmúlt, boldog időkre; végülis a múzsa könnyekig meghatottan távozik.³

A harmadik rész négy énekből áll. BATSÁNYI 1801-ben írta, vagyis két évvel később, mint az első és a második részt. Az első énekben arról értesít, hogy a költő elbukott; de ugyanakkor hangsúlyozza azt a meggyőződését is, hogy az, aki „becsületes lélekkel” harcol, sohasem bukhat el teljesen (33—34. l.), a gúnyolódóknak pedig azt feleli, hogy azok hasonló megpróbáltatások között még hamarabb adták volna fel a küzdelmet. (35—38. l.) A második énekben egy ifjú olvasóhoz fordul és buzdítja, hogy ne süggessze el a költő sorsa, mert az igazság és az erény hívei sokan vannak, s amit ők vetettek az idők folyamán, az egykor mégis csak gazdag gyümölcsöt terem majd. Az ilyenek a természet munkáját viszik előre, ezt tudják is, s ez az istenekhez hasonlóvá teszi őket. (42—43. l.)⁴ Ez az optimista hang, ami teljes ellentétben áll a költemény előző részeivel, egyre erősebben jut kifejezésre a harmadik és negyedik énekben. Oka kétségtelenül az időközben végbement politikai változásokban keresendő. A harmadik ének az ember erejét és tehetségét dicsőíti, ami őt jóra és rosszra egyaránt képessé teszi, és még az uralkodói hatalom magasságába is felemelheti: „So kann der Hütte Sohn ein Herrscher dann, . . . Der Schrecken und Stolz der Völker seyn . . .” (45. l.) Ezt követően utal NAPÓLEON fényes pályafutására — anélkül, hogy név szerint említene — és példaként mutat rá: mi mindenre képes az ember, ha akarni tud. Büszkén sorolja fel tetteit, hogy trónokat dönt meg vagy adományoz „böles erőszakkal”, és hogy a leigázott népeket újra felemeli (45—49. l.); mindezt halhatatlanságot ígér neki, és lelkes üdvözlőversben dicsőíti két lapon keresztül. (50—51. l.). A negyedik éneket nevezhetnénk az emberi szabadság himnuszának; az ember, mondja BATSÁNYI mindjárt az első sorokban, maga teszi magát

² BATSÁNYI János *Összes művei*. Sajtó alá rendezte KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. I. köt. Bp. 195°. 162—173. és 517—519. l.

³ Ez a rész közlve: *uo.* I. köt. 168—173. l.

⁴ A 3. résznek ez az első két éneke közlve *uo.* 168 — 173 l. A költemény további része eddig ismeretlen volt.

azzá, ami — égi és földi hatalmasságoktól függetlenül: „Selbstständig sollst du seyn und frey, o Mensch!” (52. l.) Megvetéssel szól azokról, akik vakbuzgósággal, szolgálkúséggel és képmutatással magát a vallást is megszenteltetik. (55. l.) A költemény néhány heves, BATSÁNYINÁL gyakori antiklerikális kifakadással zárul.

A *Kampf* egyes fejezetei, mint láttuk, tartalmi szempontból jórészt függetlenek egymástól. Ami azonban közös bennük, az a szenvedélyes szabadságszeretet és az emberi méltóság nagybecsülése. Az embernek csak akarnia kell, számára minden lehetséges és elérhető — ez a gondolat még a költemény legpezzsimistább részében is megtalálható (5. l.), és ezzel a büszke felhívással fordul az emberiséghez a költemény utolsó fejezete is.

A *Függelék* teljesen új mű, s keletkezése szerint mintegy tíz évvel későbbi a költeménynél: BATSÁNYI 1809 augusztusában fejezte be, vagyis Bécs francia megszállása idején, ami nyilvánvalóan nagy hatással volt a költőre és magára a műre is. Terjedelmes politikai, társadalomtudományi és állambölcseleti tanulmány, aminek közvetlen célja a feudális maradványok elleni küzdelem és a napóleoni Európa-koncepció lelkes támogatása. A *Függelék* azzal kapcsolódik a *Kampf*hoz, hogy BATSÁNYI a költeménynek azokat a sorait helyezi a tanulmány élére vezérgondolatul, amiben arról írt, hogy az új Európában már az alacsony származású ember előtt is megnyílt a korlátlan érvényesülés útja. (45., ill. 59. l.) A rousseau-i *Társadalmi szerződés* gondolatából kiindulva rámutat az uralkodói és egyéb előjogok örökössé válására és elfajulására, ami a kor nagy társadalmi erjedéséhez és végül a francia forradalom kirobbanásához vezetett. A forradalom előzményeit a polgárság megerősödésében, a felvilágosodás irodalmában és az amerikai szabadságharcban látja. (82. sk. l.) A mű alap gondolata az, hogy a teljes demokrácia, pl. a svájci, csak távoli, végső cél és vágyalom, nagyobb államok esetében egyelőre még nem valósítható meg; BATSÁNYI ezért az alkotmányos monarchia államformáját tartja reális célnak és lehetőségnek. (94—97. és 154—155. l.) Az angol alkotmányról nagy megbecsüléssel ír, bár elfajulását minduntalan hangsúlyozza, és fejtegetéseibe gyakran sző bele angolelleses kifakadásokat a napi politika kapcsán. (Pl. 102. és 126. l.) Elismeréssel szól II. FRIGYESRŐL és II. JÓZSEFRŐL (156. l.), NAPÓLEONNAK pedig mint a sors küldöttének és az új európai rend támaszának feltétlen hódolattal adózik számos alkalommal. Az alkotmányos uralkodóról s az ilyen államformáról ideális képet fest (108—113. l.), és ezt az új, francia befolyás alatt álló rendszert védelmezi gúnyos megjegyzésekkel a német nacionalista vádakkal szemben. (114. l.) Befejezésül egy alkotmányos uralom alatt élő, szabad polgár képét hasonlítja össze a feudális állam elnyomott alattvalójáéval (129—135. l.), és felteszi a szónoki kérdést: lehet-e a feudalizmus maradványait tovább túrni akkor, amikor egy NAPÓLEON áll Európa élén, s harcol az emberi szabadságért és méltóságért? Az utószóban BATSÁNYI elmondja, mi indította műve megírására: nem hízeleg magának azzal, hogy sok újat mondott, de jó, ha az igazságot minél gyakrabban kimondják és az emberek emlékezetébe idézik. (136. l.)

A *Függelék* komoly tudományos igénnyel íródott. BATSÁNYI sűrűn idézi HERBERT, SCHILLERT, HOBBEST, MONTESQUIEU-t és főleg barátját, Johannes von MÜLLERT, aki — mint fent említett leveleiben írja a költő — különösen nagy hatással volt rá. MÜLLERT azonban a könyvben sehol sem nevezi meg, bizonyára azért, hogy saját szerzőségét minél tökéletesebben eltitkolja. Érdeemes még megemlíteni a francia forradalom és a koalíciós háborúk értékelését, amit a *Függelék*ben olvashatunk. (121. sk. l.) Magyar szempontból igen érdekes BATSÁNYINAK az a megjegyzése is, hogy a nemesi alkotmányt — bár egyébként a leghevesebben ellenzi — mégis szükségesnek tartja ott, ahol „az ország rendjeinek fennmaradásától és erejétől függ a nép egész nemzeti léte és függetlensége is.” (159. l.) Egyébként jellemző, hogy ebben a művében BATSÁNYI óvatosságból sem Magyarország, sem Ausztriát nem említi név szerint.

A Johann Georg MÜLLERhez írt levelekből kiderül, hogy a könyvet, aminek kéziratát — vagy legalábbis a nagyobbik részét, a *Függelék*et — BATSÁNYI bizonyára Bécsből való szökecskor vitte magával 1809 őszén, a híres tübingai és stuttgarti könyvkereskedő és kiadó, Johann Friedrich COTTA (1764—1832) jelentette meg 1810 május végén vagy június első felében. BATSÁNYI május 10-i levelében még panaszkodik, hogy műve már több, mint öt hónapja a nyomdában van, június 23-án viszont örömmel újságotja MÜLLERnek, hogy a könyv végre megjelent, sőt néhány nyomdahibára is felhívja a figyelmét levelében; MÜLLER saját példányát valóban át is javította ennek alapján. BATSÁNYI egyik későbbi leveléből (1812. ápr. 30) tudjuk meg azt is, hogy a költemény harmadik részét 1801-ben írta, és hogy „az évszám a szedő hanyagsága folytán kimaradt a nyomtatásból”. A könyvet BATSÁNYI COTTA révén küldte el ajándékba MÜLLERnek. MÜLLER bele is jegyezte a borítólapon belső oldalára fent: „Geschenk des Verfassers”. Ez a példány Johann Georg MÜLLER könyvtárával és irataival együtt került a schaffhauseni városi könyvtár tulajdonába, és ma is ott található. Jelenleg ez BATSÁNYI művének egyetlen ismert példánya.

A levelek néhány érdekes adattal szolgálnak BATSÁNYI-nak kiadójához, COTTÁhoz való viszonyáról is. Megtudjuk, hogy a költő a könyvéért járó honoráriumot Párizsban vette fel, ahol igen szűkösen élt 1810 és 1815 között, hogy COTTÁval nem kötött formális szerződést, és hogy kapcsolatuk teljes szakítással végződött 1811-ben. BATSÁNYI 1812. január 15-én már arról ír MÜLLERnek, hogy COTTA becsapta őt, és későbbi leveleiben is ravasz, pénzsovány spekulációnak nevezi a híres kiadót, aki még a honorárium egy részét is vissza akarta tőle követelni — talán azért, mert BATSÁNYI NAPÓLEON-párti könyvének nem volt olyan sikere Németországban, mint ahogy a költő (és bizonyára a kiadó is) remélte. Ez az erős politikai jelleg lehetett az oka annak is, hogy a könyv legtöbb példánya később elveszett vagy megsemmisült. A mi szemünkben viszont a mű legnagyobb értéke éppen az, hogy benne BATSÁNYI szabadon, őszintén, a bécsi cenzúrától való félelem nélkül mondja el véleményét kora legégetőbb kérdéseiről. Eközben olyan széles körű politikai műveltségről és tájékozottságról tesz tanúságot, ami egyedülálló a korabeli magyar irodalom képviselői közt.

ZSINDELY ENDRE

Arany János kiadatlan önéletrajza. ARANY részletes *Önéletrajzát* 1855. jún. 7-én állította össze GYULAI Pál felkérésére, aki akkoriban kezdett ARANYRól nagyobb mű írásába. ARANY munkásságának következő korszakát is összefoglalta *Összes költeményeinek* 1867-i kiadásában, az *Elegyes darabok* eközszavában (1867. márc. 1.). 1948-ban az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben sajtókészen állt, de nem jelent meg SZINNYEI Ferenc hagyatékából ARANYNAK SZINNYEI Józsefhez, a bibliográfushoz intézett kiadatlan önéletrajzi levele. SZINNYEI Ferenc szerint: „Édesatyám, id. Szinnyi József iratai közt találtam Arany Jánosnak ezt az eddig ismeretlen levelét 1867-ből. Atyám már akkor gyűjtögette az adatokat nagy írói lexikona számára, s Aranyt is felszólította életrajzának beküldésére. Erre válasz az alábbi levél, mely ez idő szerint a birtokomban van”.

TISZTELT URAM!

Pest, sept. 18. 1867.

Becses megkeresése folytán csak rövidre szabhatom válaszomat.

Nekem magamnak is volt volna alkalmam néhányszor, külföldi felszólításra, életrajzi adatokat küldeni, de csekély fontosságot látván abban, hogy ilyes adatok, az író bővebb ismertetése nélkül, lexikoni összeállításban, világ-szerte összegyűjtetnek, mindennyiszor elmellőztem a felhívásnak megfélelni, oly reményben, hogy így nevem, a nagyobb-részt speculációra, és csak is arra, számított gyűjték halmazból kimarad. De miután, az Ön közleményéből is látom, hogy ez urak nem áttalják ott ahol nincs, adatokat pusztá gondolomra is fölvenni, miután *fölég* az Ön szíves felszólítá-

sát hallgatva mellőzni nem kívánom; tehát álljon itt, hogy én születtem 1817. márcz. 2-án, fiam Arany László született 1844. márcz. 22-én. Ő juris doctor, hites ügyvéd, s a magyar földhitelintézet igazgató tanácsának jegyzője, a Kisfaludy-Társaság tagja. Az én biographiám elég bőven s eléggé szabatosan megolvasható Toldy Ferencnél: „A Magyar Költészet Kézikönyve. II. kötet. Pest. 1857”.

Maradván

tisztelője
Arany János

A kéziratot jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.

IFJ. KOZOCSA SÁNDOR

Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830—1913). Születése óta majdnem másfél, halála óta kerek félszázad múlt el. A magyar bibliográfia kiváló képviselője kéziratban levő önéletrajzi leveleinek és naplójának bizonyossága szerint már kora ifjúságában vonzalmat érzett a könyv és a könyvvel kapcsolatos tudományok iránt. A róla szóló baráti megemlékezések vagy a későbbi kortárs-visszaemlékezések egyöntetűen kiemelik az irodalom iránti vonzalmát, sőt odáig mennek, hogy a róla szóló akadémiai emlékbeszéd szerzője alakját mintegy a könyv-ember szerepében mintázta meg.

Fiatalon résztvett a szabadságharcban, s emlékeit a hősi küzdelemről írt egyik sikerült memoárjában örökítette meg. Megírta szülővárosa, Komárom magyar színészet-történetének monográfiáját. Kortörténeti jelentőségűek naplójegyzetei, amelyeket a *Tímár ház* és a *Bach korszak* címen állított össze. Munkásságának azonban a legfontosabb területe a bibliográfia. Évtizedekig gyűjtötte és rendszerezte a magyar szellemi élet munkásainak életére és működésére vonatkozó adatokat. Megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hirlaptárát, amelyet nemcsak nagy gonddal gyűjtött össze, de egyúttal a feldolgozás és a rendszerezés alapjait is megvetette. E páratlanul gazdag hírlap- és folyóiratállomány nélkül SZINNYEI bibliográfiai munkássága elképzelhetetlen lett volna. Könyvészeti gyűjtésének ez volt a kútforrása, amelyet már egész fiatalon kezdett, s ez a gyűjtési hajlam volt hatalmas bibliográfiai anyagának s egyszersmind apparátusának alapja. Kezdetben színlapokat halmozott fel, majd a gyászjelentésekre specializálta magát, később olvasási szenvedély fejlődött ki benne, ugyanynyira, hogy még a szabadságharcban, 1849. szept. 29-én a komáromi táborban is feljegyzi: „Reggel, midőnfelkeltem, egy keveset olvastam Stifter Studien-jét. Novellák, de oly szép, szelid és egyszerű leírások, hogy örömmel olvashatni.”¹

Olvasmányait 1846-tól kis füzetekbe jegyezte, s ezek a korai címrögzítések váltak bibliográfiai érdeklődésének alapjává.² „Ebből is megítélhető — írja naplójában — milyen korán kezdtem az adatok gyűjtését (bár kezdetben rendszertelenül és mily sokat írtam céltalanul is); úgy hogy méltán nevezhetnek majd el „sokat író”-nak, de legyen bár szerénytelen, annak is, aki mindig dolgozott!”³

Kiadatlan levelezése és naplója alapján végigkísérhetjük szellemi fejlődését annak kibontakozásától élete végéig. Például 1850. április 26-án arról számol be, hogy: „'Holmi' 1° kötetét hazavittem és adatokat kiírtam belőle” vagy május 6-án: „1821 Tud[ományos] Gy[űjteményt] hazavittem. Adatokat kiírtam belőle.” A látszólag száraz felsorolásos napokat színesebb irodalmi élmények is tarkítják: „Háziasszonyunk — Csokonai Lillája — Vajda Julianna nálunk.” (1850. május 7.)

1852. július 1-től 1861. január 1-ig a naplóírásban hézag van. Közben a 22 éves ifjú 30 éves férfivá érett, és megtalálta hivatását. Erről tanúskodik 1861. március 13-i bejegyzése: „könyvészetet írni kezdtem”, és ettől kezdve rendszeresen készíti. Néhány nappal később naplója már büszkén említi, hogy cikke jelent meg a *Vasárnapi Ujságban*.

¹ *Családi napló*, 2. köt. Kéziratban. Rövidítve megjelent: *Komárom 1848—49-ben. (Naplójegyzetek.)* Bp. 1887.

² Id. SZINNYEI József: *Tímár ház. Naplójegyzetek 1835—1848*. Komárom, [1897]. I. 303. I.

³ *Id.* h. 304. I.

Júniusban új bibliográfiai jellegű munkába kezd: „magyar írók nekrológiát kezdtem írni”.

1862. június 1-én számot ad a sajtótörténet iránt feléledő érdeklődéséről: „Hírlapirodamunk a 18^{ik} században’ cikket írni kezdtem”, majd nagyobb örömmel ad hírt naplójában arról, hogy „Hírlapirodamunk a 18^{ik} száz[adban], 1° fele megjelent a mai Vasárnapi Ujságban”.

1864. március 17-i naplóbejegyzése bizonyítja azt, hogy a nagy repertórium gondolata felmerült benne, sőt már a *Magyar írók* terve is megfogant agyában: „gyűjt[emény] munkák tartal[mi] kijegyzéséből cikksorozat nőheti ki magát: egyes írók időszertinti munkálatai, azokróli bírálatok (megjelen[ési] helyeikkel), életrajzi adatok és arckép”.

Keresi a kapcsolatot a korszak bibliográfusaival (egyelőre levélben), így 1864. augusztus 5-én „Kertbenynek levelet terveztem”, majd 15-én „Kertbenynek levelet írtam”, és amikor 22-én megérkezett az óhajtvá várt válasz, kitörő örömmel jegyzi fel: „Kertbeny 1° levele (Brüsszel szept. 18.) phot. arcképe és mosaïque (72 nevez[etes] író s lencse) ajánd[ékban], nagy öröm!” További levelezésük során KERTBENY munkatársnak is meghívja: „Kertbeny levele: felhív munkatársnak a 'Könyvészethez' honorárium mellett?! (így társ leszek!)” (1864. december 4.) Később „Szabó Károlynak levelet írtam” (1865. szeptember 11.), másnap pedig AIGNERnek ír levelet.

1865. november 18-án fontos eseményről számol be: „repertoriumot (Posner 'Leltár' könyve szerint) tervezek”, majd: „Megkezdtem az írók munkálatait külön 8^r lapokon irkálni.” (1866. október 11.) Közben meghozatja, majd olvassa a „Bibliographie de la Presse period. François Hatintól Paris 776 lap 50 ív 10 f. 80 Kr.”-t (1866. november 3).

1867-ben ismerkedik meg — levelezés útján — EÖTVÖS Lajossal, akivel hamarosan intenzív irodalmi kapcsolatokat épít ki: hozzá írt egyik levele szerint „minden értekezés, mely irodalmunk múltja, s jelene felől tüzetes felvilágosítást nyújt, kitűnő figyelemmel olvasok”,⁴ majd így folytatja: „oly sok figyelmeztetés, buzdítás dacára mindeddig hiányzik nálunk egy könyvészeti szakközlöny, mely egyes lapok tartalmát is adná, milyen a németek „Literarisches Centralblatt” című hetilapja, ilyen volt Heckenast Gusztáv „Bibliographiai Értesítője” 1840—42-ig. Számtalan buzdítás és sürgetésemre Aigner Lajos barátom Pesten fog legközelebb Demjén cége alatt egy hasonló irodalmi folyóiratot megindítani, melyből később egy tökéletes hírlapi repertorium nőheti ki magát”,⁵ sőt rezignációval még azt is hozzáfűzi, hogy „kívánatos lenne, ha a régiebb folyamú lapok és folyóiratokból, p. o. a Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Ujság számos köteteiből valamely buzgó irodalombarát — talán egy társulat, vagy maecenas felkarolásával — külön külön szerkesztene egy általános tárgymutatót; a Tudományos Gyűjteményből saját használatomra készítettem ugyan registert, de akkor midőn a dúsgazdag Heckenast nem vállalkozik a Vasárnapi Ujság teljes tárgymutatójának kiadására — miként ezt nekem Pákh elárulta — azt hiszem mindez hiú remény fog maradni”. Levele végén már rávilágít arra, hogy miként kezdte el a hazai írók életére és munkásságára való adatgyűjtést, melyből a későbbi *Magyar írók* hatalmas palotáját építette: „köszönetem nyilvánítom azon szíves közlésért, miszerint eddigi irodalmi működésével engem megismertett.” Majd „Pap Gábor szorgalmas írónk több lapban megjelent dolgozataira való figyelmeztetést is köszönöm, sőt igen szívesen felkérem Önt hasonló közlések tudomásomra juttatására”.⁶ Kérésének eredményéről feljegyzi: „Eötvös Lajos levele és autobiographiája, munkálatai és Pap Gábor autobiographiája és munkálatai”. (1867. febr. 21.)⁷

⁴ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. január 16.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ *Családi napló*. 3. köt.

A hatvanas évek végefelé már mind többször és többször fordul meg a fővárosban, s tervszerű bibliográfiai kutatások foglalják le itteni tartózkodásainak nagy részét: látogatja a könyvtárakat, ismeretségeket köt vagy levélbeli kapcsolatokat személyesen megerősít. Ezt bizonyítja 1867. jún. 23-án kelt levele: „Pesten létem alatt nem annyira a koronázás, mint rokonim együttléte, és több érdemes notabilitásokkal találkozás örvendeztetett meg: nevezetesen Aigner Lajossal többször időztem, s mind annyiszor buzdítottam, hogy küldje meg önnek az ígért adatokat, csak rettenetes röstségén tudna uralkodni, azonban hiszem, nemsokára megküldi az ígért könyvészeti jegyzeteket, még mindedig nincs tisztában magával, mikor, mikép és hol adja ki a 19ik század könyvészetét; miután a pesti kiadók ezen könyvészeti művet nem hajlandók saját kockázatra elvállalni, azért egy két év múlva, majd talán maga fogja azt kiadni. Ily dolgokról értesülvén, nem igen biztató volt rám nézve Nagy Miklósnak azon felszólítása, mikép hírlapirodalmi dolgozataimat adnám ki önállólág, füzetekben.” AIGNER Lajos tervezett bibliográfiájára nézve igen érdekes tanácsokat adott: „a magyar birodalmi könyvészetet csak úgy lehetne összeírni s közzétenni, ha 1^{ör} felhasználhatná ön a Jankovich gyűjteményével a Múzeum könyvtárába jutott s 1830-ig terjedő összesen 30 ezer könyvcímét,⁸ a kéziratot miként Aigner említé, Toldy örzi, mint sárkány a kincset; ha 2^{ör} legalább is a három legnevezetesebb könyvtárt, mint a múzeumit, egyetemit és akadémiait átbúvárolhatná, mihez hónapok szükségeltetnek; végre legkivált 3^{ör}, ha nagylelkű kiadóra találna, ki ezen roppant áldozatot és fáradságot csak némileg is megfizetné”. Végül még hozzáfűzi: „minderről azonban Szabó Károly körében — kiről a legszebb dicséreteket hallottam Nagy Miklóstól — bővebben értekezhet, ki maga is erre vonatkozólag sokat, igen sokat írt már össze”.⁹

Gyűjtési szenvedélye, mely mindenkor a gyűjtött anyag tudományos feldolgozásának igényével kapcsolatos, a nyolcvanas években még fokozódik: ezért írhatta jogos önérzettel, hogy „múlt év nov. 20kán egy szomorújelentés-gyűjtőnél voltam, aki 20 év alatt 17 ezret tudott összegyűjteni; én akkor tréfából mondtam neki: nem ért ön a gyűjtéshez, én egy év alatt 20 ezer példányt hozok össze; így gyűlt eddig 18.600 (a duplumokkal együtt 30 ezer), reménylem, hogy 16 nap alatt begyűl a többi is. Ezen gyűjtemény rendben tartása, kezelése, levelezés, egyéb foglalkozásaim közt, mert írom a komáromi magyar színeszet történetét (holnap küldöm a 28dik közleményt) és a Repertoriumot, ezenkívül gyűjtöm az általános magyar színészet történetéhez és magyar írók életrajzához az anyagot [kiemelés tőlem — K. S.], képzelheted mennyire vagyok elfoglalva.”¹⁰

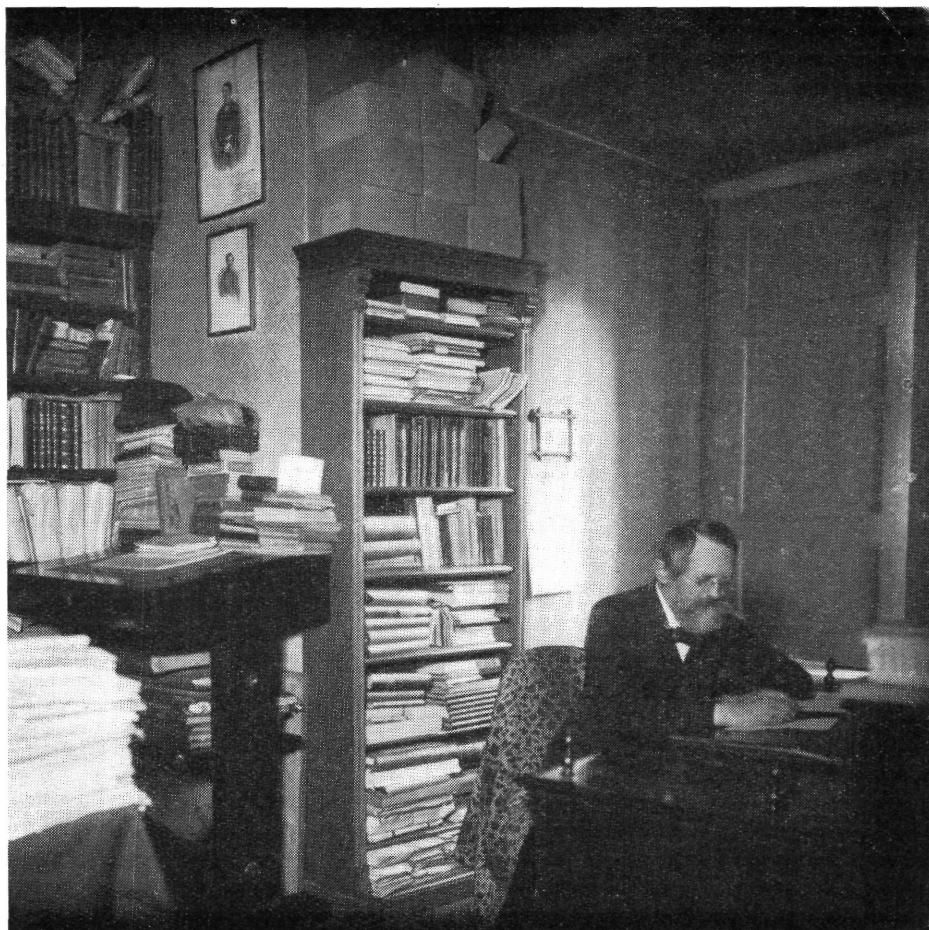
Érdekes fényt vet egyéniségére az a nyilatkozata, hogy „nem olvasok kritikát, vagy igen ritkán, mert nekem a saját ízlésem elég kritika, hanem a gáncoskodás, kenyéririgység és több efféle kicsinyeskedés nálunk már megszokott dolog”¹¹, majd „nekem még 10—15 év előtt alig volt szándékomban nyilvánosság elé lépni, sőt azóta is csak irodalmi napszámoskodást űzök, mégis vannak irigyeim, talán azért, mert néhányszor dicsérelőleg emlékeztek meg az emberek működésemről.” Később így folytatja: „lássuk, mint szoktam én másnak ártani, vagy működését irigyelni. Mikor a színészet történetére a Kisfaludy Társaság pályadíjat tűzött ki, én a Fővárosi Lapokban cikket írtam, hogy ne nehezítsék meg a munkát, mert nincsenek előmunkálatok, szabják a pályamű írását szűkebb térre. Felszólításomnak volt annyi eredménye, hogy 1837-ig kívánták a munka kiterjesztését. Én nem akartam pályázni, hanem kerestem hozzá való embert, és Badics [Ferenc] vállalkozott rá; ennek átengedtem összes színészeti gyűjteményemet (egy almáriummal volt már); midőn kinevezték őt Pancsovára tanárnak, a munkát abban

⁸ Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára örzi jeltete: Irodalom (Bibliografia) Ivrét 32. sz.

⁹ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. jún. 23.

¹⁰ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1882. nov. 5.

¹¹ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1886. jan. 17.

hagyta. Én tehát ismét kerestem egy másik fiatal embert, aki az én színészeti holmimat kibányássza és a művet ügyesen megírja; Váli Béla nagy kérésemre, elvállalta a könyv megírását, felhasználván szóbeli utasításaimat is, oly terjedelmes lett műve, hogy 1815-ig egy kötetrevalót írt össze, mind az én gyűjteményemből merítve. Hogy ezen urak működését megkönnyítsem és egyúttal bebizonyítsam azt, hogy mily nagy erdő ez a színészet-története, magam is egy 15öd rangú város színészetét írtam meg a Komáromi Lapokban *ingyen*, sőt a különnyomatot is én fizettem”.¹² Végül rezignáltan jegyzi meg: „A hírlapok pusztítását és az ebből származó bajt én már 25 év előtt figyelembe vettem; hírlapirodalmunk szaporodásával pedig egy hírlapkönyvtár szükségét már akkor hoztam nyilvánosságra, de mindez a pusztában kiáltónak szava volt. Azóta szünet nélkül e mellett harcoltam a Vasárnapi Ujságban *tiszteletpéldányért*, másutt *ingyen*; végre 1884-ben célt értem, mert a miniszter engem bízott meg a hírlapkönyvtár föllállításával, adott is évi 2000 frtot rendelkezésemre; ebből magamnak nem tartván meg semmit, két irnokot fog-

¹² Uo.

lalkoztatok, egyiknek 1 ft 50x, másiknak 2 frt napi díjat adván; továbbit kötésre és 200 ftot a hírlapkönyvtár ügyében utazási költségekre fordítok; de ezt a múlt évben két havi utazásom alatt a magaméból 50 frtal pótoltam. Ha anyagi hasznom nincs is, talán erkölcsileg jutalmaznak?”¹³ Végül a felvetett kérdésre is megadja az eklatáns feleletet: „Nemzeti Múzeumnál működöm délelőtt (délután az egyetemi könyvtárnál), a Múzeumnál engemet, a személyzettől független lévén, betolakodónak tekintenek és egy svihák folytonosan áskálódik ellenem, már komolyan fenyegettem, de ez elől megretirált. Pulszky [Ferenc]nél pedig oda vitte a dolgot, hogy ő nyíltan mondta szemembe többször: 'ő ellene van a hírlapcsarnoknak és mindig is ellene lesz'. A 'hírlapkönyvtár' még névleg sem ismeri el. Mikor Barna [Ferdinánd] akadémikusnak ajánlott, én még Beöthy Zsolt unokaöcsémnek sem szóltam; hanem az a svihák fiakkeren járta be az akadémikusokat, hogy az ellenem való szavazásra bírja őket. Megbuktam. Ez nem nagy baj, miután én ezen megtiszteltetésre soha se számítottam, hanem baj annyiból, mert a Magyar Írók Névtárát, melyet az Akadémia még 1881-ben elfogadott, és csak én halasztottam továbbra az anyaggyűjtés végett, most elodázta s újabb tervrajzot kért. Tehát ezzel egy év a műre nézve elveszett, mert az idén nem jelenhetik meg”.¹⁴

Lássunk végül egy konkrét példát, amely a *Magyar írók* gyűjtési munkálatainak műhelyitkait világítja meg, mintegy in statu nascendi enged bepillantani: „köszönöm a beküldött életrajzot; Ferenczi? Gyula úr nem maradt volna ki a munkából, miután föl van jegyezve nálam az ő munkája is a Magyar Könyvszét 1886. 47. 1. és M[agyar] Könyvszemle 1887. XXI. 1-ről; értekezéséhez még az is hozzá van írva, 'Egy kép a bölcsészet történelméből 37 lap'; el is ment volna hozzá fölkérésem, de így segítve van rajtam; mert ha száz levelet írok egy füzetnél, egygyel az is kevesebb; csak arra kérlek, írja meg kik voltak szülei, iskolázásához a dátumokat, Hegedüs [István] méltatása hol jelent meg, cikkeiből a jelesebbeket és hova írta?”¹⁵

A felsorolt röpke idézetekhez hasonló t százával lehet találni SZINNYEI leveleiben, naplóiban. De talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy mennyire kötelességének, szent hivatásának érezte bibliográfiai tevékenységét.

Küzdelmekben és eredményes munkában eltöltött gazdag élet zárult le félszázaddal ezelőtt id. SZINNYEI József halálával. Fő művei: a 14 kötetes *Magyar írók élete és munkái* (1890—1914), amelyben több mint 30 ezer magyar író életrajzát és bibliográfiai adatait gyűjtötte össze, és másik hatalmas opusa: a 3 kötetes, csonkán maradt *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium*a (1874—1885) még késő századokig fogja nevét megőrizni a halhatatlanság számára. A *Magyar Könyvszemle*nek első évfolyamától haláláig egyik legbuzgóbb munkatársa: a folyóiratban többek között összeállította a hazai hírlapirodalom helyzetéről 1876-tól 1904-ig készített jelentéseit, valamint a magyar nyelvű hírlapirodalom statisztikáját 1780-tól 1912-ig. Valóban beváltotta azt, amit egyik kortársa némi költői túlzással, de közvetlen egyszerűséggel fejezett ki róla:

„Félszázadig keresgélt gyöngybe, lomba,
Százézer író t hordott egyhalomba.
Tőle tanultuk, hogy e drága honba,
Legbővebben terem az író s gomba...”¹⁶

KOZOCSA SÁNDOR

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1893. márc. 27.

¹⁶ RÉTHY László verses levele SZINNYEI Józsefnek. Bp. 1897. máj. 5. Kiadatlan kézirat.

Adalékok a Népszava — napilap megindulásához. (*Garami Ernő szerkesztő levele Farkas Antalhoz.*) FARKAS Antal szegedi újságíró GARAMI Ernő, a hetilapból napilappá alakuló *Népszava* szerkesztője 1905-ben meghívta a lap belső munkatársának.

Hogyan került FARKAS Antal a *Népszavó*hoz és milyen feltételekkel, ezt alaposan megvilágítja GARAMI Ernő szerkesztő levélváltása FARKASSAL. Bár csak GARAMI leveleit olvashatjuk, azokból kitéjük az is, hogy mit válaszolhatott FARKAS Antal.

Az eredeti leveleket az író özvegye bocsátotta rendelkezésemre, midőn az MTA I. Osztályának megbízásából tanulmányt írtam FARKAS Antal írói működéséről. (Ez a tanulmány a mai napig nem került kiadásra, csupán egy összefoglaló részt közölt az *Irodalomtörténet* 1962. évi 2. száma.)

Az is kitéjük a levelezésből, hogy WALLESZ Jenő — írói nevén LYNKEUS — ajánlotta FARKAST GARAMI figyelmébe. WALLESZ ismert író és hírlapíró volt, aki több regényt is írt, és *A Hét* című lapot is szerkesztette 1908 és 1915 között.

GARAMI levelei a következők:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. II. 13.

Ugy lehet Ön is értesült már arról, hogy lapunk a *Népszava* április hó elsejétől napilappá alakul át. Most állítjuk össze a szerkesztőséget. Wallesz barátunk ajánlatára Önre gondoltunk és ezuton ajánljuk fel Önnek a napihírek rovatának vezetését. Havi fizetése 200 (kettőszáz) korona volna.

Kérem szíveskedjék megírni: Általában hajlandó-e hozzánk belépni, a kijelölt munkakört vállalja-e és van-e ilyen hírlapírói munkában valamelyes gyakorlata?

Tekintettel arra, hogy az ügy igen sürgős, gyors válaszadásra kell kérnem.

Kitűnő tisztelettel:

Garami Ernő

Beleegyezése esetén szíveskedjék azt is tudatni, hogy a Szegedi Naplónál ezidőszertint milyen hírlapírói (nem szépirodalmi) munkát végez.”

A második levélből kitéjük, hogy FARKAS keveselte a felajánlott fizetést, és előleg után is tudakozódik. GARAMI válasza a következő:

Pontonként válaszolok.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. február 26.

Fizetésül — egyelőre a magam szakállára — csak havi 220 koronát ajánlhatok, tehát 20 koronával kevesebbet, mint amennyit Ön igényel. Persze nem azért, mintha azt tartanám, hogy többhöz nincs jussa, hanem csak azért, mert megállapított költségvetésünk többet el nem bír. A magam fizetésén kívül a segédszerkesztőnek, az éjjeli szerkesztőnek és Cszmadia Sándornak is ennyi fizetés van megállapítva. Ha az Önét megtoldjuk további 20 koronával, ez azt jelenti, hogy azt a három fizetést is meg kell toldani. Itt rejlik a nehézség. Annyt azonban feltétlenül megígérhetek, hogy mihamlabb egy kissé megerősödtünk, a többivel együtt az Ön fizetésén is javítunk.

Munkaköre, a napihírek rovatának vezetése volna. Egy másik munkatársunkkal és a riporterrel együtt a köznyomatások és egyéb források segítségével ezt a rovatot kell összeállítania. Ez nálunk azért fontos, mert a mi híreinket nem egyszerűen kívánni kell, hanem megírni. Fontos a közlésre kerülő kiválogatása, fontos azok tartalma is. És azért egyéb munka csak akkor jut majd Önnek, ha ideje engedni fogja, hogy egy-egy cikket megírjon, mindig azt, ami éppen az Ön tolla alá való lesz. Délután 4 órától este 10-11-ig feltétlenül el fogja végezhetni munkáját. Ezenkívül, bizonyos sorrendben, talán minden negyedik éjjelen, inspekciót kellene tartania, az éjjeli szerkesztővel, Szabados Sándorral.

Szabadságot — természetesen — minden esztendőben kap, hogy mennyit, azt most nem írhatom meg pontosan, de két hetet ígérhetek.

Szerződést eddig egyetlen munkatársunkkal sem kötöttünk, A háromhavi felmondási idő e nélkül is jár, egyebet meg azt hiszem, úgy sem lehetne kikötni. Ha Ön ragaszkodik a szerződéshez, akkor szíveskedjék megírni, mit óhajt benne kikötni.

Az előpénznek — talán nem lesz akadály. Főleg ha nem túlságosan nagy. Szíveskedjék megírni, mennyit óhajt és miként kívánja visszatéríteni?

Tudatnom kell ezenkívül — bár ez talán nem is érdeklí Önt, hogy munkatársainknak semmiféle más lapba semmiféle közleményeket írni nem szabad. Ezt nem annyira zsurnalisztikai, mint inkább pártszempontok teszik szükségessé. Önnel éppen csak a teljes információ céljából tudatom.

Lapunk április elsején indul meg, Önnek tehát már legkésőbb március 25—26-án itt kellene lennie. Lehetséges ez?

Kérem, ha lehetséges, azonnali választát.

Kiváló tisztelettel:

Garami Ernő”

Válaszlevelében FARKAS arról érdeklődhetett, hogy szépirodalmi munkásságot fejthet-e ki más lapban. Erre ad választ GARAMI harmadik levele.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 1.

Az ellen, hogy szépirodalmi hetilapoknak belletrisztikai munkát végezzen, semmi kifogásunk. A megkezdett regényt is természetesen folytathatja. Ami a vidéki lapok tudósítását illeti, az kissé kényesebb kérdés. Mert megtörténhet — ez az eshetőség a mi viszonyaink között soha sincsen kizárva — hogy az illető lappal akár mi magunk, akár az ottani szervezetünk összeütkezésébe kerül. Tessék elképzelni ezt a minden irányban kellemetlen helyzetet. S ha jól tudom éppen a Makói Újsággal éppen a mai számunkban is van egy kis összetűzésünk.

Ezen azonban ne akadjon meg megegyezésünk. Ha Ön nem mondhat le a tudósítói jövedelemlről, akkor majd valamelyes módot kieszélünk. Egy kis korlátozást magára kell majd vennie. Ezt az ügyet legjobb lesz személyesen megbeszelnünk.

Múlt levelében Ön előleget kért, de nem írta meg mennyit, és mily visszafizetést óhajt. Kérem írja ezt meg. Lapunk április elsején indul meg. Miután egy-két próbaszámot is szándékozom csinálni, szükséges, hogy Ön legkésőbb március hó 25-26-án itt legyen. Kérem írja meg, hogy ez lehetséges-e?

Remélem, hogy a legközelebbi levélváltásunkban már a Népszava belmunkatársaként üdvözölhetem Önt.

Hive: Garami Ernő"

GARAMI negyedik levele már a megállapodásról szól:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 3.

Örülök, hogy megállapodtunk. *Rendkívül fontos*, hogy április elseje előtt itt lehessen. Kérem kövessen el *mindent* ennek érdekében.

Vasárnap Bécsben leszek, tehát akkor ne utazzon fel. Írja meg kívánságait, a lehető legnagyobb méltányossággal fogjuk elintézni. Üdvözl: Garami Ernő"

Az ötödik levél így hangzik:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. márc. 11.

A fizetéseket előre, de csak félhavonként folyósítjuk. Az előlegre vonatkozóan a következő ajánlatot tehetem. Adunk Önnek 300 korona előleget, amelyet egy esztendő alatt havi 25 koronás részletekkel törleszt le. Az összegről váltót ad, amelyet ha elhelyezünk valahol, Önt terhelik a kamatok.

Vasútijegyről nem biztosíthatjuk. A Népszavától eddig mindig megtagadták, igaz, azzal az ürüggyel, hogy nem napilap. Lehet, de nem bizonyos, hogy most adnak.

Ha a pénzre szüksége van, küldje el a váltót és mi küldjük a pénzt.

Ismélem: igen fontos, hogy néhány nappal elseje előtt hátat fordíthasson Szegednek.

Üdvözl: Garami Ernő"

A következő, hatodik levéllel fejeződik be a levélváltás, és indul FARKAS Antal új munkahelyére a meginduló *Népszava* napilaphoz.

„Tisztelt Uram!

.Budapest, 1905. március 25.

Kérem szíveskedjék értesíteni, vajjon a küldött pénzt megkapta-e? Továbbá, hogy mikor jön Pestre és hogy katonaiüggyét sikerült-e elintéznie?

Igen fontos, hogy *legkésőbb csütörtökön* itt lehessen, mert akkor egy teljes próbálatot szerkesztünk. Kérem intézze úgy, hogy itt lehessen.

Üdvözl: Garami"

TIBORC ZSIGMOND

Vers-perek Horthy-Magyarországon. . . (Kassák Lajos: „Szolgálók élete”). A költészet és a horthysta cenzúra összezapásait figyelemmel kísérve, többször találkozunk KASSÁK Lajos névvel. 1922-ben a cenzúra kitiltja az országból *Világanyám* c. kötetét, amely a bécsi emigrációban jelent meg. Két évvel később, 1924-ben a postai szállításból kizárt kiadványok listájára kerül a Tanácsköztársaságot megörökítő nagy eposza, a *Máglyák énekelnek*, amelyet a Bécsi Magyar Kiadó jelentetett meg 1920-ban. E két kötetet megsemmisítésre ítélték a horthysta hatóságok. Az elkobzott versek azonban élnek, s csak ma élnek igazán.

Egy jó évtizeddel később, amikor KASSÁK már rég hazatért az emigrációból, négy hónap fogházat szenved egy versfordításáért. Az *Anyám címére* című prózai kötetét kobozták el a hatóságok, és a költőt bíróság elé állították, mert a könyv *Tizenhetedik levelében* egy ókínai vers, a *Tábornok* fordítását közölte. A horthysta cenzorok, az ügyészek megállapítása szerint a költő a magyar fegyveres erők ellen izgatott. KASSÁK tiltakozott

a büntetés, de nem a vád ellen. A tárgyaláson elmondott beszédében nyíltan kifejtette háborúellenes álláspontját.

Az elközbások és az 1938-i fogház közötti időszakban még egy Kassák vers-perrel találkozunk. A per egy esztendeig folyik, s a költőt ez esetben ugyan nem ítélik el, maga a per mégis jellemző a korra, a költészet helyzetére, a haladó költők elleni kormányakciókra, arra az egész légkörre, amely minden emberi, nyílt, haladó gondolat, szó visszafojtását célozta.

Az ügyet a magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága indítja meg 1932. február 5-én.¹

A magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága egy sokszorosított nyomtatványt küldött *A Munka Kultúrstúdiója* című lap felelős szerkesztőjének, Gró Lajosnak, amelyben közölte, hogy a *Szolgálok élete* című vers miatt nyomozást rendeltek el. A vád: „osztály elleni izgatás büntette és az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétség”. Felszólítja a szerkesztőt, hogy a jelzett közlemény szerzőjének nevét és lakását 4 napon belül jelentse a rendőrségnek, ellenkező esetben a szerkesztőt rendeli be kihallgatásra mint gyanúsítottat. A szerkesztő tehát kénytelen volt közölni a szerző nevét.

A nyilvános főtárgyalást a vers ügyében 1932. március 30-án tartották a budapesti királyi büntetőtörvényszéken, TÖREKY elnöklésével. KASSÁK védekezésében a következőket mondotta: „A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. A vádbeli verset én írtam és tettemet közzé. Távol áll mindennemű napi politikától, a munkás és a tőkés osztály nincs is benne megemlítve, ezért nézetem szerint nem alkalmas az izgatásra. A vers három szegény cselédleány beszélgetését tartalmazza népballadaszerű előadásban. Tisztán költői mű, amelynek motívumait a nép között eltöltött fiatalkori életem impresszióiból merítettem.”

MÉHES Ignác törvényszéki bíró azonban megállapítja a vádlott bűnösségét: „Kassák Lajosnak ez a műve olyan lapban jelent meg, amelynek minden cikke az osztályharcot szolgálja. A vád tárgyává tett cikk is párbeszéd formájában a szegény néposztály nyomorúságos helyzetével szemben a gazdagok jólétét élezi ki, mint akiknek egész életük szép. Ez a beállítás alkalmas nemcsak az ellenszenv, de a mélységes gyűlölet felkeltésére. Megmutatja az utat is, hogy mivel segíthetnek ezen: a világ összerombolásával... Ezért kívánunk a dajkák is harcos társat, akikkel együtt harcolnak. A cikk voltaképpen mindkét vádbeli bűncselekményt megvalósítja. Gyűlöletet kelt a szegény és gazdag osztály közt s az állami és társadalmi rend felforgatásával a munkásosztály kizárólagos uralmát akarja megvalósítani.”

MÉHES érvelése ellenére a per felmentéssel végződik, amit a következő módon indokolnak: „A kir. törvényszék úgy találta, hogy a közlemény hangja és tartalma alkalmas ugyan bizonyos nyugtalanlás és elégedetlenség fölkeltesére, de nem éri el azt a fokot, amely a gyűlöletre való izgatáshoz szükséges, t. i. a szenvedélyek fölkeltesére való alkalmasságot...” A tábla 1932. november 4-én jóváhagyja az elsőfokú ítéletet, hasonlóképpen a kúria is, amely 1933. február 1-én megállapítja, hogy jelen esetben bűncselekmény nem forog fenn.

M, Gy.

¹ PI Archivuma B. tszék 15. 2714—1932.